

Srimad Appayya Dikshitendra Granthavali
Series-3

Collection of Stotras

By

SRIMAD APPAYYA DIKSHITENDRA

WITH OWN

COMMENTARIES

Edited By :

PANDIT SRI A. RAMAKRISHNA DIKSHITHAR

and

PANDIT SRI K. RAMACHANDRA SARMA

SRIMAD APPAYYA DIKSHITENDRA GRANTHAVA

PRAKASANA—SAMITI (Regd.)

SECUNDERABAD—26 (A.P.)

शिवाभ्यां नमः

श्रीमदप्पय्यदीक्षितेन्द्रकृता

श्रीदुर्गाचन्द्रकलास्तुतिः

स्वोपज्ञया विवृत्त्या संवलिता

वेधो हरीश्वरस्तुत्यां विहर्त्रीं विन्ध्यभूधरे ।

हरप्राणेश्वरीं वन्दे हन्त्रीं विबुधविद्विषाम् ॥ १ ॥

श्रीदेवीमाहात्म्यवराहपुराणहरिवंशभागवतादिप्रतिपन्नदेवीमहिमसंजिघृक्षया इदं स्तोत्रमारिप्सितम् । तत्र—

“ सावर्णिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ।

निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद् गदतो मम ॥ ”

इति देवीमाहात्म्यस्य प्रथमश्लोके भुवनेश्वरीमन्त्रमुद्धार्य विवक्षितं व्याचक्षते । तद्यथा—यो यकारस्य अष्टमो हकारः, तस्य विशेषणं सूर्यतनयः अग्निः, तेजस्वित्वेन तन्नेदिष्टत्वात्, तेन तद्वीजं रेफः लभ्यते ; तद्वत्त्वं हकारस्य पुनः लक्षणयोच्यते । सवर्णा लोहितशुक्लकृष्णवर्णसहिता प्रकृतिः, तस्यापत्यवत् तत्संबन्धी तद्वाचक ईकारः, इहापि तद्वत्त्वं लक्षणयोच्यते । एवं रेफेण ईकारेण च युक्तः हकारात्मको मनुः मन्त्रः, तत्प्रतिपाद्यदेवता कथ्यते । तस्याः मन्त्रतत्प्रतिपाद्यदेवताया उत्पत्तिं निशामयेति संबन्धः । मन्त्रस्याग्रिमो भागो विन्दुस्तु श्लोके स्वरूपत एव निवेशित इति तां शैलीमनुसृत्य, अत्रापि श्लोके तस्य मन्त्रोद्धारः पादचतुष्टयेऽपि कार्यो विवक्षितः । अत्रानुलोम्येनैव हकारादीनाम् उच्चारः । वेधः कृता देवीस्तुतिः देवीमाहात्म्ये प्रसिद्धा । हरिकृता हरिवंशे । ईश्वरकृता वराहपुराणे ॥ १ ॥

इति प्रथमः श्लोकः (१)

अभ्यर्थनेन सरसीरुहसंभवस्य

त्यक्त्वोदिता भगवदक्षिपिधानलीलाम् ।

विश्वेश्वरी विपदपागमने पुरस्ता-

न्माता ममास्तु मधुकैटभयोर्निहन्त्रीम् ॥ २ ॥

अनेनेति । अनेन श्लोकेन देवीमाहात्म्यस्य प्रथमाध्यायेन प्रतिपादितं मधुकैटभवधरूपं देव्याः प्रथमचरितं संगृहीतम् । भगवत्कृतेऽपि मधुकैटभवधे माणवककर्तृके आचार्येण कार्यमाणे अध्ययने कारीषाम्नेः

१. त्रिपुरविद्विषामित्यपि पाठो दृश्यते.

इव तत्सामर्थ्याचरणेन साक्षात् तत्त्वरेणेन च देव्याः प्रेरकत्वमस्तीति मधुकैटभयोः निहन्त्रीत्युक्तम् ।
देवी हरिं प्रति बोधं नीत्वा मधुकैटभयोः वधे सामर्थ्यं कृतवतीति तयोः वधे भावं चोत्पादितवतीति देवी-
माहात्म्ये ब्रह्मस्तुतिगतात् वचनात् ज्ञायते—

“प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ।
बोधं च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ॥”

इति । अक्षिपिधानलीलामिति ; अनेन भगवतो योगनिद्रा, अन्येषां निद्रेव मोहपारवश्यापादिना
न भवति । किं तु लीलया सखीव लोचनपिधानमात्रं करोतीति दर्शितम् । तदुक्तं हरिवंशे—

“या ह्येषा गह्वरी माया निद्रेति जगति स्थिता ।
सा कर्मान्वेषिणी घोरा कालरात्री महीपते ॥

अस्यास्तनुस्तमोद्वारा निशादिवसनाशिनी ।
जीवितार्थहरी घोरा सर्वप्राणभृतां भुवि ॥
नैतया कश्चिदाविष्टो जृम्भमाणो मुहुर्मुहुः ।
शक्तः प्रसहितुं वेगं मज्जन्निव महार्णवे ॥

अन्नजा भुवि मर्त्यानां श्रमजा वा कथंचन ।
नैशा भवति लोकस्य निद्रा सर्वस्य लौकिकी ।
सुप्तान्ते क्षीयते ह्येषा प्रायशो भुवि देहिनाम् ॥
मृत्युकालाभिभूतानां प्राणान् स्थापयते भृशम् ।
देवेष्वपि दधारैनां नान्यो नारायणादृते ॥

सखी सार्वरहस्येषा माया विष्णोः शरीरजा^१ ।
सैषा नारायणमुखे दृष्टा^२ कमललोचना ॥
लोकानल्पेन कालेन ग्रसते भृशमोहिनी^३ ।

इति ॥ २ ॥

इति द्वितीयः श्लोकः (२)

१. विष्णुशरीरजा P.

२. दृष्टा P.

३. भूतमोहिनी P.

प्राङ्निर्जरेषु निहतैर्निजशक्तिलेशै-
रेकीभवद्भिरुदिताखिललोकगुप्त्यै ।
संपन्नशस्त्रनिकरा च तदायुधस्थै-
माता ममास्तु महिषान्तकरी पुरस्तात् ॥ ३ ॥

प्राङ्निर्जरेष्विति । अनेन श्लोकेन द्वितीयादिभिस्त्रिभिर्ध्यायैः प्रतिपादितं देव्या मध्यमचरितं संगृहीतम् । अत्र यद्यपि द्वितीये ब्रह्मविष्णुशिवानामिन्द्रादीनां च शरीरात् निष्क्रान्तं तेजः सर्वं देवी विग्रह-
रूपेणाभिव्यक्तमासीदित्येतावदेवोक्तम् । देव्याश्च शूलादीन्यायुधानि देवैः स्वस्वशूलेभ्यो विनिर्गम्य दत्तानी-
त्येवोक्तम् । तथाप्युत्तमचरितगतवचनान्तरपर्यालोचनया देव्याः शक्त्यंशा एव तत्तद्देवपालनीयैकदेशपालनशक्तित्वेन
देव्या निवेशिताः ; त एव महिषासुरवधेन सर्वलोकसंरक्षणार्थं विहिताः । एवं तदायुधनिवेशितनिजशक्त्यंशा
अपीति ज्ञायते । तत्र हि—

“ ब्रह्मेशगुहविष्णूनां तथैवेन्द्रस्य शक्तयः ।
शरीरेभ्यो विनिष्क्रम्य तद्रूपाश्चण्डिकां ययुः ॥
यस्य देवस्य यद्रूपं भूषणं वाहनं यथा ।
तद्देव हि तच्छक्तिरसुरान् योद्धुमाययौ ॥ ”

इत्यादिना ब्रह्मादिशरीरनिर्गताभिः ब्राह्म्यादिशक्तिभिरपि युद्धमुपक्रम्य ;

“ बलावलेपाद् दुष्टे त्वं मा दुर्गे गर्वमावह ।
अन्यासां बलमाश्रित्य युध्यसे यातिमानिनि ॥ ”

इति सुम्मेनोक्ते, देव्या वचनमाम्नायते ;

“ एकैवाहं जगत्यत्र द्वितीया का ममापरा ।
पश्यतां दुष्ट मय्येव विशन्त्यो मद्विभूतयः ॥ ” इति ।
“ ततः समस्तास्ता देव्यो ब्रह्माणीप्रमुखा लयम् ।
तस्या देव्यास्तनौ जम्भुरेकैवासीत् तदाम्बिका ॥ ”

इत्युक्त्वा, पुनर्देवीवचनमाम्नायते—

“ अहं विभूत्या बहुभिरिह रूपैर्यदास्थिता ।
तत्संहृतं मयैकैव तिष्ठाम्याजौ स्थिरो भव ॥ ”

इति ॥ ३ ॥

इति तृतीयः श्लोकः (३)

प्रालेयशैलतनया तनुकान्तिसंपत्-
कोशोदिता कुवलयच्छविचारुदेहा ।

नारायणी नमदभीप्सितकल्पवल्ली
सुप्रीतिमावहतु सुम्भहनि सुम्भहन्त्री ॥ ४ ॥

प्रालेयति । अनेन श्लोकेन पञ्चमाध्यायप्रभृतिभिः षष्ठाध्यायैः प्रतिपादितस्य सभृत्यबान्धव-
सुम्भनिसुम्भवधरूपस्य देव्या उत्तमचरितस्यार्थः संगृहीतः । देवीमहात्म्ये सुम्भनिसुम्भहन्त्री कौशिकी सिद्ध-
वत्कृत्य वर्णिता ; विशिष्य तदाविर्भावो न वर्णितः । स तु शिवपुराणे वायुसंहितायां वर्णितः । तत्र हि—

“दैत्यौ सुम्भनिसुम्भाख्यौ भ्रातरौ तौ बभूवतुः ।

ताभ्यां तपोबलाद् दत्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥

अवध्यत्वं जगत्यस्मिन् पुरुषैरखिलैरपि ।

अयोनिजा तु या कन्या स्यङ्गकोशसमुद्भवा ॥

१ अजातपुंस्पर्शरतिरतिलङ्घ्यपराक्रमा ।

तथा तु नौ वधः संख्ये तस्यां कामाभिभूतयोः ॥

इति चाभ्यर्थितो ब्रह्मा ताभ्यां प्राह तथास्त्विति ।

ततः प्रभृति शक्रादीन् विजित्वा समरे सुरान् ॥

निस्वाध्यायवषट्कारं जगच्चक्रतुरक्रमात् ।

तयोर्लभाय देवेशं ब्रह्मा प्रार्थितवान् पुनः ॥

विनिन्द्यापि रहस्यम्बां क्रोधयित्वा यथा तथा ।

तद्वर्णकोशजां शक्तिमकामां कन्यकात्मिकाम् ॥

निसुम्भसुम्भयोर्हन्त्रीं सुरेभ्यो दातुमर्हसि ।

इत्थमभ्यर्थितो धात्रा भगवान् नीललोहितः ॥

कालीत्याह रहस्यम्बां निन्दयन्निव सस्मितः ।”

इति प्रक्रम्य ;

“वाचा नाभिरता भर्तुरपि सर्वाङ्गसुन्दरी ।

मा वृथैवाभिजायेत सर्वैरपि गुणोत्तरैः ॥

१. अजातपुंस्पर्शरतिर्नातिलङ्घ्य° P.

भर्तृभोगैकशेषा हि सर्ग एवैष योषिताम् ।
तथा सत्यन्यथा भूता नारी कुत्रोपयुज्यते ॥ ”

इत्यादिदेवीवचनमुपन्यस्य, क्रीडार्थं कालीत्युक्तमिति देवेनोक्ते ;

“ भूयसीय तव प्रीतिरगौरमिति मे वपुः ।
क्रीडोक्तीरपि कालीति घटते कथमन्यथा ॥ ”

इति पुनर्वचनमुपन्यस्य, कथंचिद् देवस्यानुज्ञया देवी गौतमाश्रमं प्राप्य, कंचित् कालं तपश्चरित्वा
रजोगुणाधिपाद् ब्रह्मणो देवी गौररूपं प्राप्य, नीलरूपकोशमुत्सृष्टवती ; ततः कोशादुद्भूता कौशिकीत्युक्तम् ।

“ तत्कोशं सहस्रोत्सृज्य गौरी सा समजायत ।
तत्कोशादात्मनोत्सृष्टात् कौशिकी नाम नामतः ॥

काली कालाम्बुदप्रख्या कन्यका समपद्यत ।
सा तु मायात्मिका शक्त्योर्गनिद्रा तु वैष्णवी ॥

शङ्खचक्रत्रिशूलादिसायुधाष्टमहाभुजा ।
सौम्या घोरा च मिश्रा च त्रिणेत्रा चन्द्रशेखरा ॥

अजातपुंस्पर्शरतिरधृष्या चातिसुन्दरी । ”

इति प्रत्यागतया देव्या देवं प्रति कौशिकी महिमा कथित इति च ; तत्रैवोक्तम्—

“ किं देवेन न सा दृष्टा या सृष्टा कौशिकी मया ।
तादृशी कन्यका लोके न भूता न भविष्यति ॥

तस्या वीर्यं बलं विन्ध्ये निलयं विजयं तथा ।
सुम्भस्य च निसुम्भस्य मारणं च रणे तथा ॥

प्रत्यक्षफलदानं च लोकाय भजते सदा ।
देवानां रक्षणं चैव ब्रह्मा विज्ञापयिष्यति ॥ ”

इति ॥ ४ ॥

इति चतुर्थः श्लोकः (४)

विश्वेश्वरीति महिषान्तकरीति यस्या
नारायणीत्यपि च नामभिरङ्कितानि ।
सूक्तानि पङ्कजभुवा च सुरर्षिभिश्च
दृष्टानि पावकमुखैश्च शिवां भजेताम् ॥ ५ ॥

विश्वेश्वरीतीति । प्रथमाध्याये ब्रह्मणा कृतं स्तोत्रं तेन दृष्टं तत्, “विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीम्”
इति विश्वेश्वरीनाम्नोपक्रमात्; चतुर्थाध्याये यत् स्तोत्रम्, महिषासुरवधानन्तरं देवैरिन्द्रादिभिः कृतम्, तद्
देवैर्महर्षिभिश्च दृष्टम्;

“देव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या
निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ।
तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूज्यां
भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥”

इति स्तोत्रोपक्रमश्लोकेऽखिलदेवमहर्षिपूज्यत्वविशेषणात् ।

“ततः सुरगणाः सर्वे देव्या इन्द्रपुरोगमाः ।
स्तुतिमारेभिरे कर्तुं निहते महिषासुरे ॥”

इति स्तोत्रोपक्रमे तत्र देवान् प्रति स्तोत्रत्रयफलप्रतिपादके देवीवचने ;

“युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः कृताः ।
ब्रह्मणा च कृतायाश्च प्रयच्छन्ति शुभां गतिम् ॥”

इति ब्रह्मर्षीणां स्तुतिकर्तृत्वस्य च प्रतिपादनाच्च तन्महिषान्तकरीसूक्तम् । सुभवधानन्तरमेका-
दशाध्याये ;

“देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे
सेन्द्राः सुरा वह्निपुरोगमास्ताम् ।
कात्यायनीं तुष्टुवुरिष्टलाभाद्
विकासिवक्त्राब्जविकाशिताशाः ॥”

इति । “देवि प्रपन्नार्तिहरे प्रसीद” इत्यादियदग्निमुखैर्देवैः कृतं स्तोत्रम्, तत् तैरेव दृष्टं तन्नारायणी-
सूक्तम् । तत्र “नारायणि नमोऽस्तु ते” इति बहुधाभ्यासात् । त्रीण्येतानि स्तोत्राणि अकृतकानादिस्तोत्र-
रूपाणि ब्रह्मादिभिर्दृष्टानि, परं न कृतैः कृतानीत्येतदग्निमयाश्चरात्रवचनोदाहरणेन स्पष्टीभविष्यति ॥ ५ ॥

इति पञ्चमः श्लोकः (५)

उत्पत्तिदैत्यहननस्तवनात्मकानि
संरक्षकाण्यखिलभूतहिताय यस्याः ।

Name of Hara
Encompass

World to free
from suffering

सूक्तान्यशेषनिगमान्तविदः पठन्ति

तां विश्वमातरमजस्रमभिष्टवीमि ॥ ६ ॥ www.shaivam.org

उत्पत्तीति । प्रथमयध्यमोत्तमेषु चरितेषु आविर्भावो दैत्यहननं स्तवनं चेति त्रयमाम्नायितम् ।
अतस्त्रीण्यपि प्रत्येकं त्रितयात्मकानि एतानि सर्वात्मना सर्वेषां संरक्षकाणीत्येतद् एकादशाध्याये दैव्यैव देवान्
प्रति महता प्रपञ्चेन प्रतिपादितम् । तानि लोकरक्षणार्थं पठन्तीत्येतदग्रिमपाञ्चरात्रवचनोदाहरणेन 'स्फुटी-
भविष्यति ॥ ६ ॥

इति षष्ठः श्लोकः (६)

यं वैप्रचित्तपुनरुत्थितसुम्भमुख्यै-
र्दुर्भिक्षघोरसमयेन च कारिणसु ।
आविष्कृतास्त्रिजगदार्तिषु रूपभेदा-
स्तैरम्बिका समभिरक्षतु मां विपद्भयः ॥ ७ ॥

यमिति । एकादशाध्याये नारायणीस्तोत्रेण स्तुतया देव्या पुनरुत्थितसुम्भनिसुम्भवैप्रचित्तवधादिना
लोकानुग्रहार्थं करिष्यमाणा नन्दारक्तदन्ताद्यवतारा वर्णिताः । तदर्थसंग्रहोऽयं श्लोकः ॥ ७ ॥

इति सप्तमः श्लोकः (७)

सूक्तं यदीयमरविन्दभवादिदृष्ट-
मावर्त्य देव्यनुपदं सुरथः समाधिः ।
द्वावप्यवापतुरभीष्टमनन्यलभ्यं
तामादिदेवतस्त्रीं प्रणमामि मूर्ध्ना ॥ ८ ॥

सूक्तमिति । “नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः” इत्यादिकं सुम्भनिसुम्भवधार्थिभिः
ब्रह्मादिभिः कृतं स्तोत्रं देवीसूक्तम् ; तद् ब्रह्मादिभिः दृष्टम् ; तज्जपन्तौ सुरथसमाधिनामानौ राजवैश्यौ
स्वसंकल्पितं फलमवापतुरिति त्रयोदशाध्यायार्थः संगृहीतः । तत्र, “देवीसूक्तं परं जपन्” इत्यत्र देवी-
सूक्तमिहानुपदं ताम्यां श्रुतं नमो देव्यादिकमेव विवक्षितं, बुद्धिसंनिहितत्वात् ।

तदेवं सप्तभिः श्लोकैः कृते देवीमाहात्म्यसंग्रहे सतामसंशयार्थं पाञ्चरात्रलक्ष्मीतन्त्रवचनानि प्रदर्शयन्ते । तत्रेमानि शकं प्रति श्रीमहालक्ष्मीवचनानि—

“महालक्ष्मीरहं शक्र पुनः स्वायंभुवान्तरे ।
 हिताय सर्वलोकानां जाता महिषमर्दनी ॥
 मदीयाः शक्तिलेशा ये तत्तद्देवशरीरगाः ।
 संभूय ते ममाभवन् रूपं परमशोभनम् ॥
 आयुधानि च देवानां यानि यानि सुरेश्वर ।
 तच्छक्तयस्तदाकारा आयुधानि ममाभवन् ॥
 अभिष्टुता सुरैः साहं महिषं जघ्नुषी क्षणात् ।
 १महिषान्तरीसूक्तं सर्वसिद्धिप्रदं तदा ॥
 देव्या ययादिकं दृष्टं सेन्द्रैर्देवैः सहर्षिभिः २ ।
 उत्पत्तिं युद्धविक्रान्तिं स्तोत्रं चेति सुरेश्वर ॥
 कथयन्ति सुविस्तीर्णं ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 एवं प्रभावां देवीं तां स्तुवन् ध्यायन् नमन्नपि ।
 लभते च फलं शाश्वदाधिपत्यमनश्चरम् ॥
 योगनिद्रा हरेरुक्ता या सा देवी दुरत्यया ।
 ३महाकालीतनुं विद्धि तां मां देवीं सनातनीम् ॥
 ४मधुकैटभनाशे हि मोहितौ च तथा तदा ।
 जघ्नाते वरलाभेन देवदेवेन विष्णुना ॥
 ५विश्वेश्वर्यादिकं सूक्तं दृष्टं तद् ब्राह्मणा तदा ६ ।
 स्तुतये योगनिद्राया मम देव्याः पुरंदर ॥
 एषा सा वैष्णवी माया महाकाली दुरत्यया ।
 स्तुत्या वशीकृता कुर्याद् वशे स्तोतुश्चराचरम् ॥

१. इदं च सूक्तं मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये चतुर्थाध्याये पठितं द्रष्टव्यम् ।

२. दृष्टं देवैर्महर्षिभिः M.

३. महाकाल्यास्तनुं M.

४. मधुकैटभनाशार्थं M.

५. इदं चोपाख्यानं मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये प्रथमाध्याये पठितम् ।

६. पुरा M.

श्रीदुर्गाचन्द्रकलास्तुतिः

अस्या देव्याः समुत्पत्तिश्चरितं स्तोत्रमित्यपि ।
 हिताय सर्वभूतानां धार्यन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥
 १तामसे त्वन्तरे शक्र २महाविद्या हि या परा ।
 गौरीदेहात् समुद्भूता कौशिकीति तदा ब्रह्मम् ॥
 वधाय दुष्टदैत्यानां ३तथा सुम्भनिसुम्भयोः ।
 रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ॥
 मदीयाः शक्तयो यास्ता देवश्रेष्ठशरीरगाः ।
 तास्तास्तद्रूपधारिण्यः ४साहाय्यं विदधुर्हि मे ॥
 ताभिर्निहत्य दैत्येन्द्रान् हन्तव्या ये तथा तथा ।
 संहत्यात्मनि ताः सर्वाः मदीया विप्रुषोऽखिलाः ॥
 अहं निजघ्नुषी पश्चात् तयोः सुम्भनिसुम्भयोः ।
 “ देवि प्रपन्नार्तिहरे प्रसीदे ”-त्यादिकं तथा ॥
 ५नारायणीस्तुतिर्नाम सूक्तं परमशोभनम् ।
 स्तुतयो मे तदा दृष्टा देवैरभिपुरोगमैः ॥
 एषा संपूजिता भक्त्या सर्वज्ञत्वं प्रयच्छति ।
 कौशिकी सर्वदेवेश ६ बहुकामप्रदा ब्रह्मम् ॥
 उत्पत्तिर्युद्धविक्रान्तिः स्तुतिश्चेति पुरातनैः ।
 पठ्यते त्रितयं विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ७ ॥
 वैवस्वतेऽन्ने चोभौ ८ पुनः सुम्भनिसुम्भकौ ।
 उत्पत्स्येते वरोन्मत्तौ देवोपद्रवकारिणौ ॥
 नन्दगोपकुले जाता यशोदागर्भसंभवा ।
 तावहं नाशयिष्यामि ९सुनन्दा विन्ध्यवासिनी ॥

१. तापसे M. २. महाविद्याभिधा परा M. ३. तदा M. ४. सहायम् M.

५. नारायणीस्तुतिः मार्कण्डेयपुराणे एकादशेऽध्याये पठिता द्रष्टव्या ।

६. सर्वदेवेशी M. ७. वेदवेदान्तपारगैः M. ८. चैतौ M.

९. सुनन्दा - रक्तदन्तिका - शताक्षी-शाकंभरी-दुर्गा - भीमा-भ्रामरीणामुपाख्यानानि मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये एकादशाध्याये द्रष्टव्यानि ।

पुनश्चाप्यतिरौद्रेण रूपेण पृथिवीतले ।
 अबतीर्य हनिष्यामि वैप्रचित्तान् महासुरान् ॥
 १भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् वैप्रचित्तांश्च दानवान् ।
 रक्ता वन्ता भविष्यन्ति दाडिमीकुसुमोपमाः ॥
 ततो मां देवताः स्वर्गे मर्त्यलोके च मानवाः ।
 स्तुवन्तो व्याहरिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकाम् ॥
 तस्मिन्नेवान्तरे शक्र चत्वारिंशत्तमे युगे ।
 सर्वतः शतवार्षिक्यामनावृष्ट्यामनम्भसि ॥
 मुनिभिः संस्मृता भूमौ संभविष्याम्ययोनिजा ।
 ततः शतेन नेत्राणां निरीक्षिष्याम्यहं मुनीन् ॥
 कीर्तयिष्यन्ति शतशः शताक्षीमिति मानवाः ।
 तदाहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः ॥
 भरिष्यामि शुभैः शाकैराविष्टैः प्राणधारकैः २ ।
 शाकंभरीति मां देवास्तदा स्तोष्यन्ति वासव ॥
 तत्रैव च हनिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरम् ।
 दुर्गादेवीति विख्यातिं ततो यास्याम्यहं भुवि ॥
 शाकंभरीं स्तुवन् ध्यायन् शक्र संपूजयन्नमन् ।
 अक्षय्यामश्नुते शीघ्रमन्नपानोद्भवां रतिम् ॥
 चतुर्युगे च पञ्चाशत्तमे मुनिभिरर्चिता ।
 सुन्दरं चातिभीमं च रूपं कृत्वा हिमाचले ॥
 रक्षांसि भक्षयिष्यामि मुनीनां त्राणकारणात् ।
 ततो मां मुनयः सर्वे स्तोष्यन्त्यानम्रमूर्तयः ॥
 भीमे देवि प्रसीदेति भीमामभयदायिनीम् ।
 युगे षष्ठितमे कश्चिद्दण्डो नाम दानवः ॥
 ३मनुजानां मुनीनां च महाबाधां करिष्यति ।
 तत्राहं ४भ्रामरं रूपं कृत्वासंख्येयषट्पदा ।
 त्रैलोक्यस्य हितार्थाय वधिष्यामि महासुरम् ॥

१. भक्षयन्त्यागतानुग्रान् M.

३. मनुष्याणाम् M.

२. धारणैः M.

४. भ्रमरम् M.

भ्रामरीति च मां लोके तदा स्तोष्यन्ति सवदा ।
 इत्थं यदा यदा बाधा १दानवोत्था भविष्यति ॥
 तदा तदावतीर्याहं हनिष्यामि महासुरान् ।
 अमी ते लेशतः शक्र दर्शिताः परमाद्भुताः ॥
 अवतारा निरातङ्का मदीयाः केवलाह्वयाः ।
 एतेषां परमा प्रोक्ता कूटस्था सा महीयसी ॥
 महालक्ष्मीर्महाभागा प्रकृतिः परमेश्वरी ।
 अमुष्या स्तुतये दृष्टं ब्रह्माद्यैः सकलैः सुरैः ॥
 २नमो देव्यादिकं सूक्तं सर्वकामफलप्रदम् ।
 इमां देवीं स्तुवन्नित्यं स्तोत्रेणानेन मामिह ॥
 शान्तीयं सकलानैश्वर्यं महदश्नुते ।
 अमुष्याः सावताराया महालक्ष्म्या ममानघ ।
 जन्मानि चरितैः सार्धं स्तोत्रैर्वैभववादिभिः ३ ॥
 कथितानि पुरा शक्र वसिष्ठेन महात्मना ।
 ४स्वारोचिषेऽन्तरे राज्ञे सुरथाय महात्मने ॥
 समाधये च वैश्याय प्रणतायावसीदते ।
 भक्तिश्रद्धावता नित्यं वसिष्ठेन कृतेति मे ॥
 हृदि स्थिता सदा सेयं जन्मकर्मावलिस्तुतिः ।
 एतां द्विजमुखाच्छ्रुत्वा ह्यधीयानो नरः सदा ॥
 विधूय निखिलां मायां सम्यग् ज्ञानं समश्नुते ।
 सर्वा संपदमाप्नोति धुनोति सकलापदः ॥
 मम प्रभावात् सौभाग्यं कीर्तिं चैव समश्नुते । ५

इति । अत्र कूटस्था महालक्ष्मीः प्रथममध्यमोत्तमचरितदेवतात्रयसमष्टिरूपा सकलदेवीमाहात्म्य-
 देवता विवक्षिता । “सर्वस्याद्या महालक्ष्मीस्त्रिगुणा परमेश्वरी” इति रहस्याध्यायेषु प्राधानिकाध्याये

१. दानवेभ्यः M   २. इदं च मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये पञ्चमाध्याये पठितम् ।
 ३. दायिभिः M.   ४. इदं चोपाख्यानं मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये प्रथमाध्याये दृश्यते ।

तस्यां महालक्ष्मीपदप्रयोगात्, नमो देव्यादि हि ब्रह्मादिभिः कृतं स्तोत्रं तस्या स्तोत्रमिति तामुदिश्य
तपश्चरद्भ्यां सुरथसमाधिभ्यां तदेव सूक्तं जप्तमिति युज्यते ।

अत्र सकलदेवीमाहात्म्यप्रतिपाद्या महालक्ष्मीः शिवशक्तिरम्बिकैव ;

“ सदाशिवाङ्गमाखडा शक्तिरिच्छाह्वया शिवा ।

महालक्ष्मीरिति ख्याता देवी सर्वगुणान्विता ॥ ”

इति शिवपुराणे तस्यामपि महालक्ष्मीपदप्रयोगात् । “ श्रियं लक्ष्मीमौपलाम्बिकां गाम् ॥
इत्यायुष्यसूक्ते तस्यां लक्ष्मीपददर्शनेन तस्मिन् “ सन्महत्—” इत्यादिसूत्रेण पूजावाचिमहत्पदसमास-
संभवाच्च । न तु भगवच्छक्तिरिह महालक्ष्मीः ; दुर्गायाः शिवशक्त्यंशत्वस्य प्रसिद्धतरत्वात् । अत एव हरिवंशे
शम्बरवधार्थं प्रद्युम्नाय दत्तवता नारदेन दुर्गया शम्बराय दत्तो मुद्गरः पार्वत्या दत्त इति व्यवहृतः ;

“ अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यपूजितः ॥

१ पार्वत्या परितोषेण दत्तः शत्रुनिबर्हणः ।

अजय्यश्चैव संग्रामे देवदानवमानवैः ॥

तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं त्वं स्मर्तुमर्हसि २ ।

स्तुत्या चैव नमस्या च महादेवी रणोत्सुकैः ॥

३ तत्रैव क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह । ”

इति । अयं च मुद्गरो दुर्गया शम्बराय दत्त इति तदनन्तरं प्रद्युम्नकृत एव स्तोत्रे व्यक्तम् । यथा—

“ नमस्ते सुम्भहननि निमुम्भहृदिदारिणि ४ ।

कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीं चापि नित्यवत् ॥

कान्तारवासिनीं देवीं नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

श्रीविन्ध्यवासिनीं देवीं रणदुर्गां रणप्रियाम् ५ ॥

१. पार्वत्यां परितुष्टायाम् P.

२. °प्रविघातार्थं देवीं स्मर्तुमिहार्हसि P.

३. तत्र वै P.

४. नमस्ये सुम्भमथनीं निमुम्भमथनीमपि-इति मुद्रितकोशे.

५. अस्यानन्तरं मुद्रितकोशे केचन श्लोकाः वर्तन्ते—

नमस्यामि महादेवीं जयां च विजयां तथा ।

अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुनाशिनीम् ॥

घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलां तथा ।

त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम् ।
सिंहवाहां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनाम् ॥
इति कामवचस्तुष्टा दुर्गा संप्रीतमानसा ।”

इत्यादि तदनन्तरसंदर्भेणाप्येतद् व्यक्तम् ।

यत्तु—लक्ष्मीतन्त्रविष्णुशवितरूपया लक्ष्म्या शक्रं प्रति स्वावतारभेदत्वमुक्तम् ; तत् पावत्या-
भेदाभिप्रायं स्वमहिमख्यापनार्थमिति नेतव्यम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टमः श्लोकः (८)

अथ वराहपुराणोक्तमहिमानं संगृह्णाति—

माहिष्मतीतनुभवं च रुरुं च हन्तु-
माविष्कृतैर्निजरसादवतारभेदैः ।
अष्टादशाहतनवाहतकोटिसंख्यै-

रम्बा सदा समभिरक्षतु मां विपद्भयः ॥ ९ ॥

माहिष्मतीति । एवं वराहपुराणे कथा—“कदाचित् कैलासगिरौ पिनाकिन्यास्थानमास्थित-
वति चतुर्मुखः समागत्य दैत्यबाधां तस्मै निवेदयामास । तदा नारायणोऽपि समागतः । तेषाम् अन्योन्यं
पश्यतां दृष्टिसमागमे काचन कन्या जज्ञे । सा तेषां वचनात् स्वगुणैः विभक्ता त्रिशरीरा बभूव ।

तत्र सात्त्विकी ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिः ; सा तच्छरीरं प्रविष्टा । तदाप्रभृति तदीया सृष्टिः बभूव ।
राजसी वैष्णवी पालनशक्तिः ; सा मन्दरे स्वसदृशसौन्दर्यशालिनीः अष्टादशकोटिसंख्याः कुमारीः सृष्ट्वा, तत्र पुरीं
निर्माय ताभिः सह विहरमाणा स्थिता । तस्मिन् विप्रचित्तेः तनयायां माहिष्मत्यां सिन्धुद्वीपं तपस्यन्तं
तदाश्रमात् अपसार्य स्वयं तत्र सखीभिः सह विहर्तुं महषीरूपमास्थाय तं भीषितवत्यां तेन, ‘महिष्येव भव’
इति शप्तायां सिन्धुद्वीपस्य विद्युत्पत्या दैत्यकन्यया दर्शनेन स्कन्नं शुक्लं पीतवत्याम् उत्पन्नेन महिषासुरेण नारद-
प्रेरणया तां कामयमानेन प्रहितो दूतः तस्याः प्रतिहार्या जययैव तिरस्कृतः, युद्धार्थम् आगतः महिषासुरः
तया अष्टादशकोटिसंख्यकन्यापरिवारसहितया विंशतिभुजया सिंहाधिरूढया निहतः ।

एकानंशां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसत्कृताम् ॥

सावित्रीं चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु ॥ इति ॥

तामसी रौद्री संहारशक्तिः ; तस्यां नीलगिरौ स्थितायां समुद्रजलमध्ये पुरं निर्माय स्थितेन रुक्माक्ष
दैत्येन नवकोटिसंख्या भीषणाकारा नानाविधायुधधरा देव्यो निर्ययुः । ताभिः सहितया तया समरे स दैत्यो
निहत इतीदं कथाद्वयमत्र संगृहीतम् ॥ ९ ॥

इति नवमः श्लोकः (९)

एतच्चरित्रमखिलं लिखितं हि यस्याः
संपूजितं सदन एव निवेशितं वा ।
दुर्गं च तारयति दुस्तरमप्यशेषं
श्रेयः प्रयच्छति च सर्वभुमां भजेताम् ॥ १० ॥

एतदिति । वराहपुराणे वचनानि—

“ य इदं शृणुयात् सर्गे त्रिशक्त्याः परमं शिवम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमाप्नुयात् ॥

१ यश्चैनं शृणुयाद् भक्त्या नवम्यां नियतः स्थितः ।
स राज्यमतुलं लब्ध्वा भयेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥

यस्यैतल्लिखितं गेहे सदा तिष्ठति धारितम् ।
न तस्याग्निभयं घोरं सर्पचोरादिजं भवेत् ॥

३ यश्चेतत् प्रजपेद् भक्त्या पूजयेत् स्थापितं बुधः ।
तेन लब्धं भवेत् सर्वं त्रैलोक्यं सचराचम् ॥

जायन्ते पशवः पुत्राः धनं धान्यं वरस्त्रियः ।

४ रत्नान्यश्वा गजा भृत्या ग्रामश्चाशु भवन्त्युत ॥

यस्येदं तिष्ठते गेहे तस्य सर्वमिदं भवेत् ॥ ५ ॥

इति ॥ १० ॥

इति दशमः श्लोकः (१०)

१. यश्चेनं शृणुयान्नित्यं P. २. धारिणी P. ३. यश्चेनं पूजयेद् भक्त्या पुस्तकेऽपि
स्थितं बुधः P. ४. रत्नान्यश्वास्तथा गावो दासा दास्यो भवन्ति हि P. ५. तस्य संपद् भवेद् भुवः

यत्पूजनस्तुतिनमस्कृतिभिर्भवन्ति

प्रीताः पितामहरमेशहरास्त्रयोऽपि ।

तेषामपि स्वकगुणैर्ददती वपूंषि

तामीश्वरस्य तरुणीं शरणं प्रपद्ये ॥ ११ ॥

यदिति । इत्थं वराहपुराणे कथा, वेत्रासुरेण वित्रासिता देवा ब्रह्माणं शरणं जग्मुः । ब्रह्मा तदा गङ्गाजले निमज्ज्य जपनिष्ठः स्थितः । देवानां 'त्राहि त्राहि' इत्याक्रोशमाकर्ष्य चिन्तयतः तस्मात् कन्यारूपा महामाया प्रादुर्बभूव । सायुधाष्टमहाभुजा सा महादेवी जलात् निर्गत्य ;

१“ यस्तु सायं तथा प्रातरिदं स्तोत्रं पठिष्यति ।

त्वयेरितं महादेव तस्य देव्या समं भवेत् ॥

वरदो भव देवेश सर्वापत्सूद्धरस्व माम् ।”

इत्युवाच ;

“ त्वया देवि महत्कार्यं कर्तव्यं चान्यदस्ति नः ।

भविष्यन् महिषाख्यस्य असुरस्य विनाशनम् ॥”

इति चोवाचेति । अत्र महेश्वरेण देवी स्तुतेति संतुष्टेन ब्रह्मणैवमुक्तमित्युक्तिभङ्गाद्या ;

“ नवम्यां च सदा पूज्या इयं देवी समाधिना ।२

वरदा सर्वलोकानां भविष्यति न संशयः ॥

नवम्यां यस्तु पिष्टाशी ३पूजयिष्यति मानवः ।

नारी वा तस्य संपन्नं भविष्यति मनोगतम् ॥”

इति ब्रह्मोक्त्या च देव्या स्तुत्यादिभिः ब्रह्मणः प्रीतिरवसीयते । महेश्वरं प्रति ब्रह्मवचनेनैव देवीस्तुत्या महेश्वरस्य प्रीतिरवसीयते । वराहपुराणे त्रिशक्तिनिर्णयावसानवचनैरपि तथावसीयते । तान्येवं पठ्यन्ते—

“ नवकोट्यस्तु चामुण्डा भेदमिन्ना व्यवस्थिताः ।

या रौद्री तामसीशक्तिः सा चामुण्डा प्रकीर्तिता ॥

आष्टादश तथा कोट्यो वैष्णव्या भेद उच्यते ।

४या सा तु राजसी शक्तिः पालिनी सैव वैष्णवी ॥

१. यश्च सायं तदा P.

२. कर्तव्यं चान्यदस्ति नः । P

३. भविष्यति हि मानवः P.

४. या विष्णो राजसी शक्तिः P.

या ब्रह्मशक्तिः सत्त्वस्था १सानन्ता वै प्रकीर्तिता ।

एतासां सर्वभेदेषु पृथगेकैकशो धरे ॥

सर्वासां भगवान् रुद्रः २सर्वगत्वात् पतिर्भवेत् ।

यावन्त्यस्ता महाशक्त्यस्तावद्रूपाणि शंकरः ॥

कृतवांस्तांश्च भजते पतिरूपेण सर्वदा ।

यश्चाराधयते ३तास्तु तस्य रुद्रेषु तोषते ॥

सिद्ध्यन्त्यस्तास्तदा देव्यो मन्त्रिणो नात्र संशयः ।”

इति देव्या स्तुत्या हरेः प्रीतिः । हरिवंशे हरिणा प्रोक्तस्यास्या स्तवस्यावसाने देवीं प्रति—

“ ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः प्रणमिष्यन्ति मानवाः ।

न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥

कान्तारेष्ववसन्नानां मग्नानां च महार्णवे ।

दस्युभिर्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणाम् ॥

त्वां तु स्तोप्यन्ति ये भक्त्या स्तवेनानेन सुव्रते ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥”

इति हरेरेवं वचनेनावगम्यते । हरिवंशे अनिरुद्धकृतदेवीस्तोत्रावसाने तु देव्या नामकीर्तन-
मात्रेण ब्रह्मादिकस्य सर्वस्य जगतः प्रीतिरुक्ता ;

“ ब्रह्मा विष्णुश्च शक्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमास्ताः ।

अश्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च ॥

मस्ता सह पर्जन्यो घाता भूमिर्दिशो दश ।

गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो हदास्तथा ॥

सरितः सागराश्चैव नागाविद्याधरोरगाः ।

तथा यक्षाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥

कृत्स्नं जगदिदं प्रति देव्या नामानुकीर्तनात् ।”

इति विष्णुपुराणेऽपि देवीस्तुत्या भगवतः प्रीतिरुक्ता ;

१. सानन्ता तु P.

२. सर्वगश्च पतिर्भवेत् P.

३. यश्चाराधयते तस्य रुद्रस्तुष्टो भविष्यति ।

सिद्ध्यन्ति तस्य कार्यश्च मनसा चिन्तिता अपि ॥ P.

“ये त्वामार्येति दुर्गेति वेदगर्भाश्विकेति च ।
भद्रेति भद्रकालीति क्षेम्या क्षेमकरीति च ॥
प्रातश्चैवापराह्णे च स्तोष्यन्त्यानम्रमूर्तयः ।
तेषां हि प्रार्थितं सर्वं मत्प्रसादाद् भविष्यति ॥”

इति ॥ ११ ॥

इत्येकादशः श्लोकः (११)

कान्तारमध्यदृढलग्नतयावसन्ना
मग्नाश्च वारिधिजले रिपुभिश्च रुद्धाः ।
यस्याः प्रपद्य चरणौ विपदस्तरन्ति
सा मे सदास्तु हृदि सर्गजगत्सवित्री ॥ १२ ॥

कात्तारेति । हरिवंशे देवीं प्रति भगवद्वचनानि—

“कान्तारेष्वसन्नानां मग्नानां च महार्णवे ।
दस्युभिर्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणाम् ॥”

इति । तदर्थोऽत्रानुसंगृहीतः ॥ १२ ॥

इति द्वादशश्लोकः (१२)

बन्धे वधे महति मृत्युभये प्रसक्ते
चित्तक्षये च विविधे च महोपतापे ।
यत्पादपूजनमिह प्रतिकारमाहुः
सा मे समस्तजननी शरणं भवानी ॥ १३ ॥

बन्ध इति । हरिवंशे देवीं प्रति भगवद्वचनानि—

“संग्रामेषु च सर्वेषु १ ह्यग्निप्रज्वलितेषु च ।
नदीतीरेषु २ धोरेषु कान्तारेषु भयेषु च ॥
प्रवासे राजबन्धे च शत्रूणां च प्रदर्शने ।
प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः ॥

१. वह्निप्रज्वलितेषु च P.

२. चौरिषु P.

नृणां बन्धं वधं पुत्रभयं नाशं धनक्षयम् ।
व्याधिं मृत्युभयं चैव पूजिता शमयिष्यति ॥”

इति । बराहपुराणे महिषासुरवधानन्तरं ब्रह्मादिकृतस्तोत्रावसाने तेषां वचनानि—

“शरणं त्वां प्रपद्यन्ते ये देवीं परमेश्वरीम् ।
न तेषां जायते किञ्चिदशुभं रणसंकटे ॥
२सर्पव्याघ्रभये घोरे चोरराजभये तथा ।
निगलस्थोऽपि बद्धश्च त्वां स्मरेद् यस्तु मानवः ॥
सोऽपि बन्धैर्विमुक्तः स्यात् समुखं वर्धते चिरम् ॥”

इति ॥ १३ ॥

इति त्रयोदशः श्लोकः (१३)

बाणासुरप्रहितपन्नगबन्धमोक्ष-

स्तद्धाहुदर्पदलनादुषया च योगः ।

प्राद्युम्निना द्रुतमलभ्यत यत्प्रसादात्

सा मे शिवा सकलमप्यशुभं क्षिणोतु ॥ १४ ॥

बाणासुरेति । अनेन श्लोकेन संगृहीतमर्थजातं हरिवंशे नागपाशबन्धनानन्तरप्रवृत्तकथासंद-
सामर्थ्यादवगम्यते । तथाहि—तत्र बाणासुरप्रहितैः नागपाशैः बद्धम् अनिरुद्धं दृष्ट्वा तदर्थं कृष्ण
निवेदयितुं नारदे द्वारवर्ती गतवति सति ;

“नष्टोऽयं दानवः क्रूरो युद्धं प्राप्य न संशयः ।

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

ज्ञापयिष्यति तत्त्वेन इममर्थं तथैव तत् ॥”

इत्यनिरुद्धस्य चिन्तनम् ।

“३किमर्थं भीरु माभैस्त्वं माभैषीः शुभलोचने ।

पश्य सुश्रोणि संप्राप्तं मत्कृते मधुसूदनम् ॥

४यस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च ।

दानवा नाशमेष्यन्ति गर्भाश्चासुरयोषिताम् ॥”

१. ये देवि परमेश्वरि P.

२. यश्च व्याघ्रभये P.

३. किमिदं लब्धसे भीरु माभैस्त्वं मृगलोचने P

४. यस्य शङ्खध्वनिं P

इति तेन कृतमुपाश्वासनं चोपन्यस्ययत् । “ततो देवीं स कौमारीं रक्षार्थं शरणं गतः” इत्युक्तम् । यच्च अनिरुद्धेन कृतम् ;

“महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमाम्यात्महिताय वै ।
मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोष्ये कृताञ्जलिः ॥”

इत्यादि,

“त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येत बन्धनात् ।
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ॥”

इत्यन्तम् । द्रौपदीवस्त्रापहरणकाले सौभवधव्यासङ्गेनेव केनचित् महता देवकार्यसङ्गेन कृष्णस्य इदानीमिहागमने विघ्नो मा भूत् । शीघ्रमागत्य भगवान् अस्मान् बाणकृतात् तद्गृहे विरोधात् स्वात्मानं मोचयितुम् इत्येतदर्थं च ; देवी तु, ‘कृष्णेनैव अनिरुद्धस्य नागपाशमोक्षः कार्यः’ इति देवकृतां मर्यादाम् अन्वीक्ष्य तस्य वेदनापरिहाराय दृढं नागपाशबन्धं शिथिलीकृत्य, शीघ्रं कृष्णागमननिवेदनेन तमाश्वासितवतीति तदनन्तरमुक्तम् ।

“नागपाशेन बद्धस्य हृतस्योद्धतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसंनिभम् ॥
१रुद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धमभाषत ।
२सान्त्वयन्ती च सा देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥”

इति । श्रीदेव्युवाच—

“चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालम् ।
छित्वाशु बाणस्य च बाहुचक्रं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदन ॥”

इति ।

यत्तु तदनन्तरम्—“नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे” इत्यादि ;

“प्रीयतां मे जगन्नाथ शैलपुत्रि वसुंधरे ।
त्रायस्व मां महादेवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
नमामि शिरसा देवीं बन्धनस्थो विमोचितः ।
रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्तिनाशिनि ।
नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते ॥

१. बद्धं बाणपुरे वीरं सानिरुद्धतमभाषत P.

२. सान्त्वयन्ती वचो देवी P.

भक्तिप्रिये जगन्नाथे शैलपुत्रि वसुंधरे ।
त्राहि मां त्वं विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तुते ॥
त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानां भयंकरि ।”

इत्यन्तं पुनः स्तवनं शीघ्रं मोचनीयोऽयमिति मयि कृष्णस्य प्रीतिमुत्पादयेति शार्ङ्गम्
“ भावश्च कियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ” इति देवीमाहात्म्यगतब्रह्मकृतस्तोत्राभ्यातवचनेन हि देव
भगवद्भावप्रेरकत्वमवगतम् ॥ १४ ॥

इति चतुर्दशः श्लोकः (१४)

एवं प्राप्तां विपदं निवारयितुं भगवद्भावप्रेरणाय रुक्मिण्या कृतं देव्याराधनं संगृह्णाति—

पापः पुलस्त्यतनयः पुनरुत्थितो मा-
मद्यापि हर्तुमयमागत इत्युदीतम् ।
यत्सेवनेन भयमिन्दिरयावधृतं
तामादिदेवतस्पर्णीं शरणं गतोऽस्मि ॥ १५ ॥

पाप इति । भागवते रुक्मिण्युद्वाहार्थं समागत्य कृतान्युदयिकम् अनन्तरदिने रुक्मिणीम् उद्धृत्य
उद्युञ्जानं शिशुपालम् अन्वीयन्त्याः प्रसन्न हरणार्थं कृष्णागमनं प्रतीक्षमाणाया रुक्मिण्याः चिन्ता वर्धिता—

“ भीष्मकन्या वरारोहा कङ्क्षन्त्यागमनं हरेः ।
प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजं साचिन्तयत् तदा ॥
अहो त्रियामान्तरित उद्धाहो मेऽल्पराघसः ।
नागच्छत्यरविन्दाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कारणम् ॥
सोऽपि नावर्ततेऽद्यापि मत्संदेशहरो द्विजः ।
अपि मय्यनववात्मा दृष्ट्वा किञ्चित् जुगुप्सितम् ॥
मत्पाणिग्रहणे नूनं नायाति बहूतोद्यमः ।
दुर्मगाया हि मे घाता नानुकूलो महेश्वरः ॥
देवी सा विमुखी गौरी रुद्राणी गिरिजा सती ।”

इति । ततः कृष्णाह्वानाय प्रेषिते ब्राह्मणे प्रत्यागत्य बलदेवसहितं कृष्णं समागतं निवेदितवति
रुक्मिण्या कृतं देव्याराधनम् ।

“कन्या चान्तःपुरं प्रागात् भटैर्गुप्तान्विकालयम् ।
पद्मघां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवानीपादपलवम् ॥”

इत्युपक्रम्य इत्थं वर्णितम् ;

“आसाद्य देवसदनं घौतपादकरान्बुजा ।
उपसृत्य शुचिः शान्ता प्रविवेशान्विकान्तिकम् ॥
तां वै प्रवयसो बालां विविज्ञा विप्रयोषितः ।
भवानीं वन्दयाच्चकुर्भुवपत्नीं भवान्विताम् ॥
नमस्ये त्वान्विकेऽभीक्ष्णं स्वसंतानयुतां शिवाम् ।
भूयात् पतिर्मे भगवान् कृष्णस्तदनुमोदताम् ॥”

इति । अत्र कृष्णे स्वविवाहोत्कण्ठया समागतेऽपि यन्महत्या भक्त्या समाराधनपूर्वकमेवं प्रार्थनं कृतम् । तत् कृष्णस्य स्वविषयप्रीतिस्थैर्यार्थं संभावितसकलविघ्ननिवारणार्थं चेति स्पष्टमेव । यः पूर्वं लक्ष्म्याः सीतावतारे हर्ता रावणः, स एव शिशुपालो भूत्वा रुक्मिण्यवतारे तदुद्राहार्थमागत इत्येतन्मूलं कृत्वा लक्ष्म्या उक्तप्रकारेण मयं श्लोके निबद्धम् । इदं रुक्मिण्या कृतं समाराधनं शिवगणपतिकार्तिकेयसहितभवानीरूपाया देव्याः ; न तु क्रियाशक्तिप्रधानदुर्गात्मयाः । तथाप्यभेदात् तद्रूपानुसंधानेन स्तोत्रं कृतम् ॥ १५ ॥

इति पञ्चदशः श्लोकः (१५)

कृष्णपरिग्रहलभार्थं गोपकन्याभिः कृतं दुर्गारूपेण देव्याराधनं भागवतोक्तं संगृह्णाति—

यद् ध्यानजं सुखमवाप्यमनन्तपुण्यैः
साक्षात् तमच्युतपरिग्रहमाश्ववापुः ।
गोपाङ्गनाः किल यदर्चनपुण्यमात्राः
सा मे सदा भगवती भवतु प्रसन्ना ॥ १६ ॥

यदिति ।

“दुःसहप्रेष्टनिरहतीव्रतापबुताशुभाः ।
ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिवृत्त्याक्षीणमङ्गलाः ॥
तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्यापि सङ्गताः ।
जहुर्गुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणकल्मषाः ॥”

इति भागवते ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृतिरपि प्राचीनसकलशुभकर्मव्यतिरेकेणेत्युक्तम् । साक्षात्
वाच्युतालिङ्गनादिः तत्परिग्रहो देव्यर्चनपुण्यमात्रेण लब्ध इत्यपि भागवत एवोक्तम् । तथाहि—
“ हेमन्ते प्रथमे मासि नन्दव्रजकुमारिकाः ” इत्युपक्रम्य ;

“ कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि ।

नन्दगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः ॥

इति मन्त्रं जपन्त्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ।

एवं मासव्रतं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः ॥

भद्रकालीं समानर्चुर्भूयान्नन्दसुतः पतिः । ”

इति कृष्णपरिग्रहार्थं गोपकुमारीणां देव्या अर्चनमुक्त्वा, ततः प्रसन्नेन कृष्णेन तथैव स्वपरिग्रहे
ऽङ्गीकृतः । इति तदनन्तरमुक्तम् ;

“ संकल्पो विदितः साध्यो भवतीनां मदर्चने ।

मयानुमोदिनः सोऽसौ सद्यो भवितुमर्हति ॥

यात बाला व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपाः ।

यदुद्दिश्य व्रतमिमं चेरुश्चार्यार्चनं सतीः ॥ ”

इति । अत्र आर्यार्चनमेव भगवदर्चनमिति व्यवहृतम् । आर्यार्चनेन भगवत्प्रीतेः हरिवंशादि-
वचनोदाहरणेन प्राक्प्रपञ्चितत्वात् ॥ १६ ॥

इति षोडशः श्लोकः (१६)

अथ सामगानां सामविधिब्रह्मणोक्तप्रकारेण देव्या मुक्तिप्रदत्वं दर्शयति—

रात्रिं प्रपद्य इति मन्त्रविदः प्रपन्ना-

नुद्धोध्य मृत्यवधिमन्यफलैः प्रलोभ्य ।

बध्वा च तद्विमुखतां प्रतनं नयन्ती-

माकाशमादिजननीं जगतां भजेताम् ॥ १७ ॥

रात्रिमिति “ तद् गायत्र्यर्थस्य कन्यां कुमारिणीम् ” इत्यत्र प्रत्यभिज्ञानात् रात्र्यादिपदानां तत्रान्वयो-
पपत्तेश्च रात्रिरूपा हि सा, “ अस्यास्तनुस्तमोद्वारा निशा दिवसनाशिनी ” इति देवीमधिकृत्य हरिवंशोक्तेः ।
पुनर्भूश्च असुरवधार्थं नानावतारपरिग्रहात् । अत एव मयोभूः प्राणिनां सुखस्य संपादयित्री, कन्या च ।
“ अजातपुंस्पर्शरतिरधृष्या चातिसुन्दरी ” इति तामधिकृत्य शिवपुराणोक्तेः । शिखण्डिनी मयूरकलाप-
भूषणवती, मयूरकलापध्वजवती वा । हरिवंशे कृष्णवाक्येषु ;

“शशिरश्मिप्रकाशेन हारेणोरसि राजिता ।
दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषिता ॥”

इति देवीवर्णनं प्रस्तुत्य ;

“अङ्गजेन मयूराणामङ्गदेन च भास्वरा ।
ध्वजेन शिखिबर्हाणामुच्छ्रितेन समावृता ॥”

स्तुतत्वात् । असुरबन्धनार्थं पाशहस्तां च । नित्ययुवतिः, बाल्यवार्धक्यावस्थारहिता च । कंसमोह-
नार्थावतारे क्षणं शैशवाभिनयेऽपि तदानीमेव यौवनाविष्करणोक्तेः । कुमारिणी ; कुत्सितान् असुरान् मारयितुं
शीलवती च ॥

एवं देवीविषयमहामन्त्रं लब्ध्वा तेन ये देवीं प्रपद्यन्ते, तेषां पुरतो देवी प्रत्यक्षीभूय तदीयमरणरूप-
स्वदेयफलकालपूर्वावधिं बोधयतीत्येतत् स्वर्गादिफलान्तरैः प्रलोभयतीत्येतच्च तत्रैव मन्त्राज्ञानानन्तरमुक्तम्—

“सा हैनमुवाच अस्मिन् संवत्सरे मरिष्यसि अस्मिन्नयने
अस्मिन् ऋतौ अस्मिन् मासे अस्मिन्नर्धमासे अस्मिन्
द्वादशरात्रे अस्मिन्नहनि अस्यां रात्रौ अस्यां वेलायाम्
अस्मिन् मुहूर्ते मरिष्यसि एहि स्वर्गं लोकं गच्छ देवलोकं वा
ब्रह्मलोकं वा क्षत्रलोकं वा विरोचमानाम् एहि योनिं प्रविश इति उवाच ॥”

वक्तृत्यर्थः । ब्रह्मलोकम् ; ब्राह्मणजात्या तपः प्रभृतिभिः लब्धव्यं लोकम् । क्षत्रलोकम् ; क्षत्रिय-
जात्या प्रजापालनादिभिः प्राप्यं लोकम् । अस्मिन् एव वा लोके विरोचमानाम् उत्कृष्टां ब्राह्मणादियोनिं
प्रविश ।

एवं देव्या प्रलोभितानां प्रपन्नानां सांसारिकफलवैराग्येण मुक्तिप्रार्थनम् । उक्तप्रार्थनमात्रेण
रात्र्युपासकानाम् एतावदेव मुक्तिसाधनं नान्यदपेक्षणीयमिति । एतच्च तदनन्तरमाज्ञातम्—

“नाहं प्रवेक्ष्यामि भूतोक्तमाया ब्रह्मणो दुहितुः संरागवस्त्रायाः
जायते म्रियते संधीयते च रात्रिस्तु मा पुनातु रात्रिः खमेतत्
पुष्पान्तं यत् पुराणम् आकाशं तत्र मे स्थानं कुरु
अपुनर्भवाय अपुनर्जन्मने एतावदेव रात्रौ रात्रेर्व्रतं च इति ॥”

भूतेषु श्रेष्ठायाः संरागवस्त्रायाः आर्तवेन रजसा संरक्तवस्त्रायाः, ब्रह्मणः ब्रह्मजातेः दुहितुः
योनिं न प्रवेक्ष्यामि । यतः योनिं प्रविष्टो जायते । जातश्च म्रियते । मृतश्च संधीयते, देहान्तरेण
संबध्यते । किं तर्हि फलमपेक्षितमित्याकाङ्क्षायां रात्रिस्त्वित्यादिः, तुशब्दः वैलक्षण्यार्थः । रात्रिः देवी मा

पुनातु ; जन्मान्तरप्रापककर्मबन्धात् मुञ्चतु । रात्रिः इति द्विरुक्तिः आदरार्था । एवं परोक्षविषया प्रार्थिता दे-
प्रत्यक्षविषया प्रार्थ्यते—यत् पुराणम् आकाशम्, परं ब्रह्मलोकलपम् । एतत् खम्, आकाशम्, पुष्पान्तम्
पुष्पस्य कर्मफललोपभोगावस्थानस्य अन्तं बहिर्भूतम्, तत्र तस्मिन् आकाशे ब्रह्मलोके मम स्थानं क-
स्थानान्तरेभ्यो विशेषं दर्शयति—अपुनरिति । अपुनर्भवाय ; अस्य विवरणम् — अपुनर्जन-
इति । उक्तमन्त्रेण मुक्त्यर्थं देवीप्रपदनेन किञ्चिदङ्गमस्ति । नाप्युपवासादिव्रतान्तरसमुच्चयापेक्षास्तीत्याह-
एतावदिति । एतावदेव कर्तव्यं न अस्य अङ्गान्तरम्, रात्रौ, रात्रिदेवताविषये । अथ वा रात्रौ
प्रपदनं कर्तव्यमित्यर्थः । रात्रेः व्रतं च एतावदेव, न उपवासादन्यद् अपेक्ष्यम् अस्तीत्यर्थः ।
शब्दः खण्डपरिसमाप्त्यर्थः ॥ १७ ॥

इति सप्तदशः श्लोकः (१७)

एतत् स्तोत्रपठनस्यावश्यकतां द्योतयति—

देशकालेषु दुष्टेषु देवीचन्द्रकलास्तुतिः ।

सेव्ययोरनुसंधेया सर्वापद्विनिवृत्तये ॥ १८ ॥

इत्यष्टादशः श्लोकः (१८)

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलजलधिकौस्तुभश्रीकण्ठमतप्रतिष्ठापनाचार्य-
चतुरधिकशतप्रबन्धनिर्वाहकमहाव्रतयाजिश्रीमदप्पय्यदीक्षितेन्द्रस्य
कृतिष्वन्यतमा दुर्गाचन्द्रकलास्तुतिः संपूर्णा

देशेति । स्पष्टोऽर्थः ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलजलधिकौस्तुभश्रीकण्ठमतप्रतिष्ठापनाचार्यचतुरधिकशत-
प्रबन्धनिर्वाहकमहाव्रतयाजिश्रीमदप्पय्यदीक्षितकृता श्रीदुर्गाचन्द्रकलास्तुति-
विवृतिः संपूर्णा

सामविधानब्रह्माणोक्तं

रात्रिसूक्तम्

श्रीसायणाचार्यविरचितभाष्यसाहितम्

अथ पुनर्जन्माभावकामस्य कांचिद् रात्र्युपासनां विवक्षुः तत्प्रतिजानीते—

अथ यः कामयेत पुनर्न प्रत्याजायेयम्, इति (१)

अथेति । अथशब्दः ; अधिकारे । यः पुमान् अनेकजन्मभिः दुःखितः सन्, न पुनर्न प्रत्याजायेयमिति ; पुनः जन्मान्तरं न गच्छेयमिति, कामयेत; तस्य प्रयोगं वक्ष्यामि इति शेषः ॥ १ ॥

तदुपासनसाधनमन्त्रमाह—

रात्रिं प्रपद्ये पुनर्भूः मयोभूः कन्यां शिखण्डिनीं
पाशहस्तां युवतीं कुमारिणीमादित्यश्चक्षुषे वातः
प्राणाय सोमो गन्धाय आपः स्नेहाय मनो-
ऽनुज्ञाय पृथिव्यै शरीरम् इति (२)

रात्रिमिति । रात्रिं तदभिमानिदेवतां शरणं प्रपन्नः अस्मि । उपवास इत्यर्थः । कीदृशीम् ? पुनर्भूः ; पुनः पुनः प्रतिदिनं भवित्री जायमाना । मय इति सुखनाम । सर्वेषां प्राणिनां सुखस्य भावयित्रीम् ; कन्यां ; कमनीयां ग्रहनक्षत्रादिभिः दीप्यमानां वा ; “ कन दीप्तिकान्तिगतिषु ” इति धातुः । शिखण्डिनीम् ; शिखण्डः, केशपाशः “प्रशंसायाम्” इति प्रशस्तकेशपाशः । पाशहस्ताम् ; असुरबन्धनाय हस्तेन धृतपाशाम् । युवतीम् ; नित्यतरुणीम्, बाल्यवार्धकाद्यवस्थारहितामित्यर्थः । कुमारिणीम् ; कुत्सितं मारयन्तीति कुमाराः रक्षःप्रभृतयः तैः, तद्वतीम् । एवंगुणायाः रात्रेः प्रसादात् आदित्यः ; चक्षुरिन्द्रियाभिमानी देवः, चक्षुषे ; इन्द्रियाय उत्सुकस्य मम सम्यग् दर्शनाय । तादर्थ्ये चतुर्थी । तथा वातः ; वायुदेवता, प्राणः ; पञ्चवृत्त्यामका-मायां देहान्तर्वर्तने अनुग्राहको भवतु । अस्मच्छरीरं मा परित्याक्षीत् इत्यर्थः । सोमः ; चन्द्रमाः, गन्धाय ; देहस्य सौरभाय । आपः ; अब्देवता स्नेहाय, देहस्य अरूक्षतायै शरीरस्नेह्याय । मनः ; मदीयं मानसम्, रात्रेः अनुग्रहात् अनुज्ञाय, अनुज्ञानम् अनुज्ञः, धनर्थे कविधानम् इति भावे कप्रत्ययः । तस्मै भवतु, अनुक्षणं ज्ञानविशिष्टं भवतु इत्यर्थः । पृथिव्यै शरीरम् ; विभक्त्योः व्यत्ययः । पृथिवीदेवतां शरीराय तद्द्वार्याय भवतु । यद्वा—पृथिव्यै देव्यै शरीरं भवतु । तदधीनरक्षणं भवतु इत्यर्थः ॥ २ ॥

एवमुपासितारं प्रसन्ना सती रात्रिः इत्थं ब्रूत इत्याह—

सा हैनमुवाच अस्मिन् संवत्सरे मरिष्यसि
अस्मिन्नयनेऽस्मिन्नुतावस्मिन् मासेऽस्मिन्नर्धमासे-

ऽस्मिन् द्वादशरात्रेऽस्मिन् षड्रात्रेऽस्मिन्स्त्रिरात्रेऽस्मिन्
द्विरात्रेऽस्मिन्नहोरात्रेऽस्मिन्नहन्यस्यां रात्र्यामस्यां वेलाया-
मस्मिन् मुहूर्ते मरिष्यस्येहि स्वर्गं लोकं देवलोकं वा ब्रह्मलोकं
वा क्षत्रलोकं वा विरोचमानस्तिष्ठन् विरोचमानामेहि
योनिं प्रविशेति ॥ ३ ॥

सेति । सा खलु प्रसन्ना रात्रिः, एनम् ; उपासकम् उवाच ब्रवीति । लटः छान्दसो लिट्
किमिति ? 'अस्मिन् संवत्सरे' इत्यारभ्य, 'अस्यां वेलायाम्' इत्यन्तेन संवत्सरतदवयवभूतेषु अयनादि
कालविशेषु च मरिष्यसीति मारणमुहूर्ते ब्रुवति अस्मिन् क्षणे त्वं मरिष्यासि । अतः एहि आगच्छ
स्वर्गादीन् लोकान् यथाभिलाषं ब्राह्मणजात्या यागादिना लब्धव्यो लोकः । क्षत्रेण क्षत्रियजात्या प्रजापाल-
नादिभिः प्राप्यो लोकः । एषु अभिमतं लोकं गत्वा तत्र विरोचमानः दीप्यमानः चिरं तिष्ठ । अथवा-
अस्मिन्नेव लोके विरोचमानां दीप्तान् उत्कृष्टां ब्राह्मणादियोनिं प्रविश, तदर्थम् एहि अगच्छेति ॥ ३ ॥

एवं रात्र्योक्तमुपासको निराकुर्यादित्याह—

नाहं योनिं प्रवेक्ष्यामि भूतोत्तमाया ब्रह्मणो

दुहितुः संरागवस्त्राया जायते म्रियते संधीयते चेति ॥ ४ ॥

नाहमिति । अहम् ; उपासकः । त्वदुक्तां प्रशस्तामपि योनिं न प्रवेक्ष्यामि । योने
प्राशस्त्याभावमेवाह—भूतेति । भूतोत्तमायाः, भूतेषु श्रेष्ठायाः, संरागवस्त्रायाः; आर्तवेन रजसा संरक्त-
वस्त्रायाः ब्रह्मणः; ब्रह्माणजातेः, दुहितुः; स्त्रिया अपि योनिं न प्रवेक्ष्यामि ॥ ४ ॥

कुतोऽप्रवेश इत्याह—

यत एको योनिं प्रविष्टः जायते जातः सन्
संम्रियते प्राणैः वियुज्यते मृतः संधीयते
देहान्तरेण संबध्यते अत इति ॥ ५ ॥

यत इति ; अतो हेतोरित्यर्थः ॥ ५ ॥

इति निराकृत्य परोक्षेण स्तुवन् स्वाहितापुनर्भवमाह—

रात्रिस्तु मा पुनातु रात्रिः स्वमेतत् पुष्पान्तं
यत् पुराणमाकाशं तत्र मे स्थानं कुर्वन् अपुन-

र्भवाय अपुनर्जन्मने एतावदेव रात्रौ रात्रे व्रतं रात्रेव्रतं चेति ॥ ६ ॥

रात्रिस्त्विति । तुशब्दो वैलक्षण्यार्थः । अपि तु रात्रिः देवता मां पुनातु जन्मान्तरापादकात् कर्मणः शोधयितुं ; रात्रिरिति पुनरुक्तिः आदरार्था । अथ प्रत्यक्षोक्तिः—हे रात्रे ! पुराणम् ; पुरातनम् स्वर्गादिलक्षणम् अर्चिरादिमार्गः, तं प्राप्यम् । आकाशम् ; आ समन्तात् काशमाप्रभं ब्रह्मलोकाख्यम्, स्वमेतत् ; स्वमाकाशम्, पुष्पान्तम् ; पुष्पं कर्म फलोपभोगस्थानम्, तस्य अन्ततः बहिर्भूतम्, तत्र तस्मिन् आकाशे ब्रह्मलोके मम स्थानं कुरु । किमर्थम् ? अपुनर्भवाय ; पुनर्भवपरिहाराय । अत्यैव विवरणम्—अपुनर्जन्मन इति । न मे ब्रह्मलोकनिवासिनः पुनरुत्पत्तिः । “न च पुनरावर्तते” इति श्रुतेः । स्मृतेश्च—

“ब्रह्मणा सह सर्वे ते संप्राप्ते प्रतिसंचरे ।

परस्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ॥”

इति । पूर्वोक्तमन्त्रसाध्यप्रतिपादनव्यतिरेकेण रात्र्युपासनं जपान्तं प्रयोगान्तरेष्विव उपोषणादिव्रतान्तरं च नास्तीत्याह—रात्राविति । रात्रौ ; विषयसप्तमी, रात्रिविषयम् । “रात्रिं प्रपद्ये” इत्यादिकर्मसाध्यं यत् प्रपदनमुक्तम्, एतदेव रात्रेः देवतायाः प्रसादनं प्रपदनं चैतदेव । यद्वा—रात्राविति अधिकरणसप्तमी । एतत् व्रतं रात्रावेव कर्तव्यम् ; न दिवेति ॥

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे सामविधानाख्ये
तृतीयब्राह्मणे तृतीयाध्याये अष्टमः खण्डः

अनुबन्धः ।

उदाहृतप्रमाणग्रन्थानामनुक्रमः (१)

आयु. आयुष्यसूक्तम् १२

उत्त. उत्तमचरितम् ४

कूर्म. कूर्मपुराणम् २७

छान्द. उ. छान्दोग्योपनिषत् २७

देवी. देवीमाहात्म्यम् १, २, ४, ९, ११, १२, २०

देवीमाहात्म्यसंग्रहः ८

देवीसूक्तम् ७

देवीस्तोत्रम् १६

धातु. धातुपाठः २५

नारा. नारायणीसूक्तम् ६, ९

पाणि. सू. पाणिनिसूत्रम् १२

पाञ्च. पाञ्चरात्रम् ६, ७, ८

प्रथ. प्रथमचरितम् १

प्राधा. प्राधानिकरहस्यम् ११

भाग. भागवतम् १, २०, २१, २२

मार्क. मार्कण्डेयपुराणम् ८, ९, ११

महि. महिषान्तकरीसूक्तम् ८

रह. रहस्याध्यायः ११

रात्रि. रात्रिसूक्तम् २५

लक्ष्मी. लक्ष्मीतन्त्रम् ८, १३

वरा. वराहपुराणम् १, ५, १३, १४, १५, १८

वायु. वायुसंहिता ४

विष्णु. विष्णुपुराणम् १६

शिव. शिवपुराणम् ४, १२, २०, २२

साम. सामविधिब्राह्मणम् २२

हरि. हरिवंशम् १, २, १३, १८, २०

श्लोकानुक्रमणिका (२)

अभ्यर्थेनेन सरसीरुह. १
अष्टादशाहतनवाहत. १३
आविष्कृतास्त्रिगदार्तिषु ७
उत्पत्तिदैत्यहननस्तवन. ७
एतच्चरित्रमखिलं लिखितं. १४
कान्तरमध्यदृढलभ. २१
गोपाङ्गनाः किल यदर्चन. २१
तेषामपि स्वकगुणैर्ददती १५
दुर्गे च तारयति दुस्तरमपि १४
देशकालेषु दुष्टेषु ४
द्वावप्यवापतुरभीष्टमनन्य. ७
नारायणी नमदभीष्टित. ४
पापः पुलस्त्यतनयः पुनः २०
प्राङ्निर्जरेषु निहतैर्निज. ३
प्राद्युम्निना द्रुतमलभ्यत १४
प्रालेयशैलतनया तनु. ४
बध्वा च तद्विमुखतां प्रतनं २२
बन्धे बधे महति मृत्युभये १७

बाणासुरप्रहितपन्नग. १८
माहिष्यतीतनुभवं च रुहं १३
यं वैप्रचित्तपुनरुत्थित. ७
यत्पादनपूजनमिह प्रति. १७
यत्पूजनस्तुतिनमस्कृति. १५
यत्सेवनेन भयमिन्दिरया २०
यद् ध्यानजं सुखमवाप्य. २१
यस्याः प्रपद्य चरणौ विपदः १७
रात्रिं प्रपद्य इति मन्त्रविदः २२
विश्वेश्वरीति महिषान्तकरीति ६
विश्वेश्वरी विपदमागमने १
वेधो हरीश्वरस्तुत्यां १
संध्ययोरनुसंधेया २४
संपन्नशस्त्रनिकरा च ३
सूक्तं यदीयमरदिन्दमव. ७
सूक्तानि पङ्कजभुवा च ६
सूक्तान्यशेषनिगमन्त. ७
हरप्राणेश्वरीं वन्दे १

उदाहृतप्रमाणवाक्यानुक्रमः (३)

अक्षय्यामश्नुते भूतिम् १०, लक्ष्मी. ९-३८
 अङ्गजेन मयूराणाम् २२, हरि. २-३-४५
 अजय्यश्चैव संग्रामे १२, हरि. २-१०६-५६
 अजातपुंस्पर्शरतिः ४, ५, २२ वायु.
 अथ यः कामयेत २५, रात्रि १
 अन्नजा भुवि मर्त्यानाम् २, हरि. १-५०-३०
 अन्यासां बलमाश्रित्य ३, देवी. १०-३
 अपि मय्यनवधात्मा २०, भाग. १०-५३-२३
 अभिष्टुता सुरैः साहं ८, लक्ष्मी. ९-११
 अमी ते लेशतः शक्र ११, लक्ष्मी. ९-४५
 अमुष्याः सावतारायाः ११, लक्ष्मी. ९-४७
 अमुष्याः स्तुतये दृष्टम् ११, लक्ष्मी. ९-४६
 अयोनिजा तु या कन्या ४, वायु.
 अवतारा निरातङ्गाः ११, लक्ष्मी. ९-४५
 अवतीर्य हनिष्यामि १०, लक्ष्मी. ९-३०
 अवध्यत्वं जगत्स्मिन् ४, वायु.
 अवेक्षस्व विशालाक्षि १९, हरि. १२०, २६
 अश्विनौ वसवश्चैव १६, हरि. २-१२०-२७
 अष्टादश तथा कोटयः १५, वरा. ९६-६८
 अस्य देवरिपोस्तात १२, हरि. २-१०६-५५
 अस्या देव्याः समुत्पत्तिः ९, लक्ष्मी. ९-१९
 अस्यास्तनुस्तमोद्वारा २, २२ हरि. १-५०-२८
 अहं निजघ्नुषी पश्चात् ९, लक्ष्मी. ९-२४
 अहं विमूल्या बहुभिः ३, देवी. १०-४८
 अहो त्रियामान्तरितः २०, भाग. १०-५३-२२
 आयुधानि च देवानां ८, लक्ष्मी. ९-१०
 आयुधानि च वक्ष्यामि ८, लक्ष्मी. ९-११
 आसाद्य देवसदनं २१, भाग. १०-५३-४३

इति कामवचः स्तुष्टा १३, हरि. २-१०७-१३
 इति चान्यर्थितो ब्रह्मा ४, वायु.
 इति मन्त्रं जपन्त्यस्ताः २२, भाग. १०-२२-६
 इत्थं कदा कदा वाचा ११, लक्ष्मी. ९-४४
 इत्थमन्यर्थितो घात्रा ४, वायु.
 इमां देवीं स्तुवन्नित्यं ११, लक्ष्मी. ९-४८
 उत्पत्तिं युद्धविचिन्ति ८, लक्ष्मी. ८ १३
 उत्पत्तिर्युद्धविचिन्तिः ४, लक्ष्मी. ९-२७
 उत्पत्त्येते वरोन्मतौ ९, लक्ष्मी. ९-२८
 उपस्तृप्त्य शुचिः शान्ता २१, भाग. १०-५३-४३
 एकैवाहं जगत्पत्र ३, देवी. १०-५
 एतां द्विजामुत्तुङ्गत्वा ११, लक्ष्मी. ९-५२
 एतेषां परमा प्रोक्ता ११, लक्ष्मी. ९-४६
 एतासां सर्वमेदेषु १६, वरा. ९६-७०
 एवं प्रभावां देवीं तां ८, लक्ष्मी. ९-१४
 एवं मासकृतं चेतः २२, भाग. १०-२२-५
 एषा संगृजिता भक्त्या ९, लक्ष्मी. ९-२६
 एषा सा वैष्णवी माया ८ लक्ष्मी. ९-१८
 कथयन्ति सुविस्तीर्णा ८, लक्ष्मी. ९-१३
 कथितानि पुरा शक्र ११, लक्ष्मी. ९-५०
 कन दीप्तिकान्ति—वातु. म्वा. ४६०
 कन्या चान्तः पुरं प्रागात् २१, भाग. १०-५३-८
 काल्पानि नमस्येऽहं १२, हरि. २-१०७-८
 काल्यायनि महामाये २२, भाग. १०-२२-४
 काल्यायनी तुष्टुः ६, देवी. ११-१
 कान्तारवासिनीं देवीं १२, हरि. २-१०८, ८
 कान्तारेष्ववसत्तानां १६, १७, हरि. २-२-५४
 काली कालाम्बुदप्रस्था ५, वायु.

कालीत्याह रहस्यम्बां ४, वायु.
 किं देवेन न सा दृष्टा ५, वायु.
 किमर्थं भीरु मा भैस्त्वं १८, हरि. २-११९-२०१
 कीर्तयिष्यन्ति शतशः १०, लक्ष्मी. ९-३५
 कृतवांस्तांश्च भजते १६, नरा. ९६, ७१
 कृत्स्नं जगदिदं प्रीतं १६, हरि. २-१२०-३०
 कौशिकी सर्वदेवेश ९, लक्ष्मी. ९-२६
 क्रीडोक्तीरपि कालीति ५, वायु.
 क्लेशानतीत्य सकलान् ११, लक्ष्मी. ९-४९
 गावो नक्षत्रवंशाश्च १६, हरि. २-१२०-२९
 गौरीदेहाद् समुद्भूता ९, लक्ष्मी. ९-२०
 चक्रायुधो मोक्षयिता ९, हरि. २-१२०-४०
 चतुर्युगे च पञ्चाशत् १०, लक्ष्मी. ९, ३९
 छित्वा तु बाणस्य च १९, हरि. २, १२०-४०
 जग्माते वरलामेन ८, लक्ष्मी. ९-१६
 जन्मानि चरितैः सार्धं ११, लक्ष्मी. ९-४९
 जहर्गुणमयं देहं २१, भाग. १०-२९-११
 जायन्ते बहवः पुत्राः १४-वरा. ३ ९६-६४
 जीवितार्धहरी घोरा २, हरि. १-५०-२८
 ज्ञापयिष्यति तत्त्वेन १८, हरि. २-११९-२००
 ततः प्रभृति शकादीन् ४, वायु.
 ततः शतेन नेत्राणां १०, लक्ष्मी ९-३४
 ततः समस्तास्ता देव्यः ३, देवी. १० ४
 ततः सुरगणाः सर्वे ६, देवी. ४-१*
 तच्छक्त्यस्तदाकारा ८, लक्ष्मी. ९-११
 ततो देवीं स कौमारीं १९, हरि. २-११९-२०२
 ततो मां मुनयः सर्वे १०, लक्ष्मी. ९-४०
 ततो मां देवताः सर्वे १०, लक्ष्मी. ९-३२
 तत्कोशं सहस्रोत्सृज्य ५, वायु.

तत्कोशादात्मनोत्सृष्टात् ५, वायु.
 तत्राहं भ्रामरं रूपम् १०, लक्ष्मी. ९-४२
 तत्रैव क्रियतां यत्नः १२, हरि. २-१०६-५
 तत्रैव च हनिष्यामि १०, लक्ष्मी. ९-३७
 तत्संहतं मयैकैव ३, देवी. १०-५८
 तथा यक्षाः सुपर्णस्य १६, हरि. २-१२०-३
 तथा सत्यन्यथाभूता ५, वायु.
 तदस्त्रप्रतिघातार्थं १२, हरि. २-१०६-५३
 तदा तदावतीर्याहं ११, लक्ष्मी. ९-४४
 तदाहमखिलं लोकम् १०, लक्ष्मी. ९-३५
 तद्रात्र्यर्थस्य कन्यां २२
 तद्वदेव हि तच्छक्तिः ३, देवी. ८-१-११
 तद्वर्णकोशजां शक्तिम् ४, वायु.
 तमेव परमात्मानं २१, भाग. १०-२९-११
 तथा तु नौ वधः संसृजे ४, वायु.
 तयोर्लाभाय देवेशं ४, वायु.
 तस्मिन्नेवान्तरे शक्र १०, लक्ष्मी. ९-३३
 तस्या देव्यस्तथा जग्मुः ३, देवी. १०-४
 तस्या वीर्यं बलं विन्त्ये ५, वायु.
 तस्याहं न प्रणश्यामि १६, हरि. २-२-५१
 तां वै प्रवयसो बालां २१, भाग. १०-५३-४
 तादृशी कन्यका लोके ५, वायु.
 तामिर्निहत्य दैत्येन्द्रान् ९ लक्ष्मी. ९-२३
 ताभ्यां तपोबलाद् ४, वायु.
 तामम्बिकामखिल. ६, देवी. ४-३
 तामसे त्वन्तरे शक्र ९, लक्ष्मी. ९-२०
 तावहं नाशयिष्यामि ९, लक्ष्मी ९-२९
 तास्तास्तद्रूपधारिण्यः ९, लक्ष्मी. ९-२३
 तेन लब्धं भवेत् सर्वं १४, वरा ९६-५४

* अयं श्लोकः चतुर्धावापारम्भे चतुर्धरीज्ञानतन्त्रव्याख्येय इत्युच्यते ।

तेषां हि प्रार्थितं सर्वं १७, विष्णु. ३-१-८४
 त्रायस्व मां महादेवि १२, हरि. १-१२०-४३
 त्रयस्व सर्वदुःखेभ्यः २०, हरि. २-१२०-४७
 त्राहि मां त्वं विशालाक्षि २०, हरि. २-२२०-४६
 त्रिशूलिनीं नमस्यामि १३, हरि. २-१०७-११
 त्रैलोक्यस्य हितार्थाय १०, लक्ष्मी. ९-४३
 त्वत्प्रसादादविघ्नेन १९, हरि. २-१२०-२६
 त्वया देवि महत्कार्यम् १५, वरा २८-४३
 त्वयेरितं महादेव १५, वरा. २८-४२
 त्वां तु स्तोष्यन्ति ये भक्त्या १६, हरि. २-२-५५
 दस्युभिर्वा निरुद्धानां १६, १७, हरि. २-२-६४
 दानवा नाशमेष्यन्ति १८, हरि. २-११९-२०२
 दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां २२, हरि. २-२-४३
 दुःसहप्रेष्ठविरह. २१, भाग. ९०-२९-१०
 दुर्गा देवीति विख्याति १०, लक्ष्मी. ९-३७
 दुर्भगाया हि मे धाता २०, भाग. १०-५३-२४
 देवानां रक्षणं चैव ५, वायु.
 देवि प्रपन्नार्तिहरे ६, ९, लक्ष्मी. ९-२४, (देवी. ११-३)
 देवी सा विमुखी गौरी २०, भाग. १०-५३-२४
 देवीसूक्तं परं जपन् ७, देवी. १३-९
 देवेष्वपि दधारैनां २, हरि. १-५०-३१
 देव्या यया ततमिदम् ६, देवी. ४-३
 देव्या ययादिकं दिव्यं ८, लक्ष्मी. ९, १२
 देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे ६, देवी. ११-१
 दैत्यौ सुम्भनिमुम्भाख्यौ ४, वायु.
 ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेष, २१, भाग. १०-२९-१०
 ध्वजेन शिखिवर्हाणाम् २२, हरि. २-२-४५
 न च पुनरावर्तते २७, छान्द' उ' ८, १५, १
 न तस्याभिभयं घोरं १४, वरा. ९६-६३

न तेषां जायते किञ्चित् १८, वरा. ९५-५९
 न तेषां दुर्लभं किञ्चित् १६, हरि. २-२-५३
 नदीतीरेषु बोरेषु १७, हरि. १-३-२५
 नन्दगोपकुले जाता ९ लक्ष्मी. ९-२९
 नन्दगोपसुतं देवि २२, भाग. १०-२२-४
 नमस्ते सुम्भहननि १२, हरि. २-१०७-७
 नमस्ये त्वामन्विकेऽभीक्ष्णं २१, भाग. १०-५३-४५
 नमामि शिरसा देवीं १९, हरि. १-१२०-४४
 नमो देव्यादिकं सूक्तं ११, लक्ष्मी. ९-४७
 नमो देव्यै महादेव्यै ७, देवी. ५-९
 नमोऽस्तुते देवि वरप्रदे १९, हरि. २-१२०-४२
 नवकोट्यस्तु चामुण्डा १५, वरा. ९६-६७
 नवम्यां च सदा पूज्या १५, वरा. २८-४०
 नवम्यां यस्तु पिष्टाशी १५, वरा. २८-४०
 नष्टोऽयं दानवः क्रूरः १८, हरि. २-११९-२००
 नागच्छत्यरविन्दाक्षः २०, भाग. १०-५३-२२
 नागपाशेन बद्धस्य १९, हरि. २-१२०-३९
 नारायणि नमोऽस्तु ते ६, देवी. ११-२०
 नारायणीस्तुतिर्नाम ९, लक्ष्मी. ९-२५
 नारी वा तस्य संपत्ति १५, वरा. २८-४१
 नाहं योनिं प्रवेक्ष्यामि । २३, २६, सात्वि. ४
 निगलस्थोऽपि बद्धस्य १८, वरा. ९५-६०
 निशामय तदुत्पत्ति १, देवी १-१
 निमुम्भसुम्भयोर्हन्त्रौ ४, वायु.
 निस्वाध्यायवषट्कारः ४, वायु.
 नैतया कथिदाविष्टः २ हरि. १-५-२९
 नैशा भवति लोकस्य २, हरि. १-५-३०
 नृणां बन्धं कथं पुनः १८, हरि. १-३-३१
 पश्यते त्रितयं विमैः ९, लक्ष्मी. ९-२७

३४

पद्म्यां विनिर्ययौ द्रष्टुम् २१, भाग. १०-५३-८
 पश्यतां दुष्ट मय्येव ३, देवी. १०-५
 पश्य सुश्रोणि संप्राप्तं १८, २-११९-२०१
 परस्यान्ते कृतात्मानः २७, कूर्म. १२-१७३
 पार्वत्या परितोषेण १२, हरि. २-१०६-५६
 पुनश्चाप्यतिरौद्रेण १०, लक्ष्मी. ९-३०
 प्रत्यक्षफलदानं च ५, वायु.
 प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती २०, भाग. १०-५३-२१
 प्रबोधं च जगत्स्वामी २ देवी. १-८६
 प्रवासे राजबन्धे च १७ हरि. १-३-१६
 प्राणात्ययेषु सर्वेषु १७, हरि. १-३-२६
 प्रातश्चैवापराह्णे च १७, विष्णु. ५-१-८४
 प्रीयतां मे जगन्नाथ १९, हरि. २-१२०-४३
 बलावलेपाद् दुष्टे त्वं ३, देवी. १०-१३
 बोधं च क्रियतामस्य २ देवी १-८७
 ब्रह्मणा च कृता याश्च ६, देवी. १२-२५
 ब्रह्मणा सह सर्वे ते २७, कूर्म. १२-१७३
 ब्रह्मा विष्णुश्च शक्रश्च १६, हरि. २-१२०-२७
 ब्रह्मेशगुहविष्णूनां ३, देवी. ८-१३
 भक्तिप्रिये जगन्नाथे २० हरि. २-१२०-४६
 भक्तिश्चद्धावता नित्यं ११, लक्ष्मी. ९-५१
 भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् १०, लक्ष्मी. ९-३१
 भद्रकालीं समानर्चुः २२, भाग. १०-२२-५
 भद्रेति भद्रकालीति १७, विष्णु. ५-१-८३
 भरिष्यामि शुभैः शाकैः १०, लक्ष्मी. ९-३६
 भर्तृभोगैकशेषा हि ५, वायु.
 भवानीं बन्दयांचक्रुः २१, भाग. १०-५३-४४
 भविष्यन् महिषास्यस्य १५, वरा. २८-४३
 भावश्च क्रियतामद्य २०, देवी. १-८७

भीमे देवि प्रसीदेति १०, लक्ष्मी. ९-४१
 भीष्मकन्या वरारोहा २०, भाग. १०-५३-२
 भूयसीव तव प्रीतिः ५, वायु.
 भूयात् पतिर्मे भगवान् २१, भाग. १०-५३-५
 भ्रामरीति च मां लोके ११, लक्ष्मी. ४३
 मत्पाणिग्रहणे नूनं २०, भाग. १०-५३-२३
 मदीयाः शक्तयो यास्ताः ९, लक्ष्मी. ९-२२
 मदीयाः शक्तिलेशा ये ८, लक्ष्मी. ९-९
 मधुकैटभनाशे हि ८, लक्ष्मी. ९-१६
 मनसा भावशुद्धेन १९, हरि. २-१२०-६
 मनुजानां मुनीनां च १०, लक्ष्मी. ९-४२
 मम प्रभावात् सौभाग्यं ११, लक्ष्मी. ९-५४
 मयानुमोदितः सोऽसौ २२, भाग. १०-२२-२
 मरुता सह पर्जन्यः १६, हरि. २-१२०-२८
 महाकालीतनुं विद्धि ८, लक्ष्मी. ९-१५
 महालक्ष्मीरहं शक्र ८, लक्ष्मी. ९-८
 महालक्ष्मीरिति ख्याता १२, शिव
 महालक्ष्मीर्महाभागा ११, लक्ष्मी. ९-४६
 महिषान्तकरीसूक्तं ८, लक्ष्मी. ९-१२
 महेन्द्रविष्णुभगिनीं १९, हरि. २-१२०-७६
 मा वृथैवाभिजायेत ४, वायु.
 मुनिभिः संस्मृता भूमौ १०, लक्ष्मी. ९-३४
 मृत्युकालाभिभूतानां २, हरि. २-५०-३१
 य इदं शृणुयात् सर्वं १४, वरा. ९६-६१
 यत एको योनिं प्रविष्टः २६, रात्रि. ५
 यदुद्दिश्य व्रतमिमं २२, भाग. १०-२२-३०
 यश्चाराधयते तास्तु १६, वरा. ९६-७२
 यश्चैतत् पूजयेद् भक्त्या १४, वरा. ९६-६३
 यश्चैनं वृणुयाद् भक्त्या १४, वरा. ९६-६३

यस्तु सायं तथा प्रातः १५, वरा. २८-४३
यस्य देवस्य यद्रूपं ३, देवी. ८-१४
यस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा १८, हरि. २-११९-२०२
यस्येदं तिष्ठते गेहे १४, वरा. ९६-६५
यस्यैतल्लिखितं गेहे १४, वरा. ९६-६३
यात बाला व्रजं सिद्धाः २२, भाग. १०-२२-३०
या ब्रह्मशक्तिः सत्त्वस्थाः १६, वरा. ९६-६९
या रौद्री तामसीशक्तिः १५, वरा. ९६-६७
यावन्त्यस्ता महाशक्त्यः १६, वरा. ९६-७१
या सा तु राजसीशक्तिः १५, वरा. ९६-६८
या ह्येषा गह्वरी माया २, हरि. १-५०-२७
युगे षष्ठितमे कश्चिद् १०, लक्ष्मी. ९-४१
युष्माभिः स्तुतयो याश्च ६, देवी. १२-२४
ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः १६, हरि. २-२-५२
ये त्वामार्येति दुर्गेति १७, विष्णु. ५-१-८३
योगनिद्रा हरेरुक्ता ८, लक्ष्मी. ९-१५
रक्षणाय च लोकानां ९, लक्ष्मी. ९-२१
रक्षांसि भक्षयिष्यामि १०, लक्ष्मी. १-४०
रक्ता दन्ता भविष्यन्ति १०, लक्ष्मी. १-३१
रत्नान्यश्वा गजा भृत्याः ३४, वरा. ९६-६५
रात्रिं प्रपद्ये पुनर्भूः २५, रात्रि. २
रात्रिस्तु मा पुनातु २६, रात्रि. ६
रुद्रप्रिये महाभागे १९, हरि. १-१२०-४४
रुद्धं बाणपुरे वीरम् १९, हरि. १-१२०-४०
लभते च फलं शश्वत् ८, लक्ष्मी. ९-१४
लोकानल्पेन कालेन २, हरि. १-५०-३२
वधाय दुष्टदैत्यानां ९, लक्ष्मी. ९-२१
वरदा सर्वलोकानां १५, वरा. २८-४०
वरदो भव देवेश १५, वरा. २८-४३

वाचा नाभिरता भर्तुः ४, वायु.
विधूय निखिलां मायां ११, लक्ष्मी. ९-५३
विनिन्द्यापि रहस्यम्बां ४, वायु.
विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं ६, देवी. १-७०
विश्वेश्वर्यादिकं सूक्तं ८, लक्ष्मी. ९-१७
वैवस्वतेऽन्तरे चोभौ ९, लक्ष्मी. ९-२८
व्याधिं मृत्युभयं चैव १८, हरि. १-३-३१
शक्तः प्रसहितुं वेगं २, हरि. १-५०-२९
शङ्खचक्रत्रिशूलादि. ५, वायु.
शरीरेभ्यो विनिष्क्रम्य ३, देवी. ८-१३
शरणं त्वां प्रपद्यन्ते १८, वरा. ९५. ९५-५९
शशिरश्मिप्रकाशेन २२, हरि. २-२-४२
शाकंभरीं स्तुवन् ध्यायन् १०, लक्ष्मी. ९-३८
शाकंभरीति मां देवाः १०, लक्ष्मी. ९-३६
श्रियं लक्ष्मीमौपलां १२, आयु. ४
श्रीविन्ध्यवासिनीं देवीं १२, हरि. २-१०७-९
संकल्पो विदितः साध्यः २२, भाग. १०-२२-२८
संग्रामेषु च सर्वेषु १७, हरि. १-३-२५
संभूय ते ममाभूवन् ८, लक्ष्मी. ९-१०
संहृत्यात्मनि ताः सर्वाः ९, लक्ष्मी. ९-२३
सखी सार्वरहस्येषा २, हरि. १-५०-३१
स गत्वा नारदस्तत्र १८, हरि. २-११९-२००
सदाशिवाङ्गमारूढा १२, शिव.
सन्महत्—१२, पाणि-२-१-६१
समाधये च वैश्याय ११, लक्ष्मी. ९-५१
स राज्यमतुलं लब्ध्वा १४, वराह. ९६-६२
सरितः सागराश्चैव १६, हरि. २-१२७-२९
सर्पव्याघ्रभये घोरे १८, वरा. ९५-६०
सर्वतः शतवार्षिक्यां १०, लक्ष्मी. ९-३३

सर्वपापविनिर्मुक्तः १४, बराह ९६-६१
 सर्वस्याया महालक्ष्मीः ११, देवी. १४-४ (प्राधा)
 सर्वा संपदमाप्नोति ११, लक्ष्मी. ९-५३
 सर्वासां भगवान् रुद्रः १६, बरा. ९६-७०
 सा कर्मान्वेषिणी घोरा २-१-५०-२७
 सा तु मायात्मिका शक्तिः ५, वायु
 सान्त्वयन्ती च सा देवी १९, हरि. २-१२०-४१
 सार्वर्णिः सूर्यतनयः १, देवी. १-१
 सा हैनमुवाच २३, २५, रात्रि. ३
 सिंहबाहां नमस्यामि १३, हरि. २-१०७-११
 सिद्धयन्त्यस्तास्तदा १६, बरा. ९६-७२
 सुन्दरं चातिभीमं च १०, लक्ष्मी. ९-३९
 सुसान्ते क्षीयते खेषा २, हरि. १-५०-३०
 सुम्भस्य च निमुम्भस्य ५, वायु.
 सोऽपि नावर्ततेऽद्यापि २०, भाग. १०-५३-२३

सोऽपि बन्धैर्विमुक्तः स्यात् १८, बरा. ९५-५९
 सैषा नारायणमुखे २, हरि. १-५०-३१
 सौम्या घोरा च मिश्रा च ५, वायु.
 स्तुतये योगनिद्रायाः ८, लक्ष्मी. ९-१७
 स्तुतयो मे तदा दृष्टाः ९, लक्ष्मी. ९-२५
 स्तुतिमारेभिरे कर्तुं ६, देवी, ४ १-
 स्तुत्या चैव नमस्या च १२, हरि. २-१०६-५७
 स्तुत्या वशीकृता कुर्यात् ८, लक्ष्मी. ९-१८
 स्तुवन्तो व्याहरिष्यन्ति १०, लक्ष्मी. ९-३२
 स्फोटयित्वा कराम्रेण १९, हरि. १-१२०-४०
 सचारोचिषेऽन्तरे राज्ञे ११, लक्ष्मी. ९-५०
 हिताय सर्वभूतानां ९, लक्ष्मी. ९-१९
 हिताय सर्वलोकानां ८, लक्ष्मी. ९-९
 हृदि स्थिता सदा सेयं ११, लक्ष्मी. ९-५२
 हेमन्ते प्रथमे मासि २२, भाग. १०-२२-१

* अयं श्लोकः चतुर्ध्यायारम्भे चतुर्धरीशासनयोगे त

प्रधानपदानुक्रमः (३)

अकृतक ६
 अकृतोद्यम २०
 अक्षिपिधान १
 अङ्ग २३
 अच्युत २१
 अजिता १३
 अतिमानी ३
 अधीयान ११
 अध्ययन १
 अनन्यलभ्य ७
 अनन्ध ८
 अनादिस्तोत्र ६
 अनावृष्टि १०
 अनिरुद्ध १६
 अनुपद ७
 अन्वीयन्ती २०
 अपराजिता १३
 अभिरत ४
 अभ्यर्थन १
 अम्बिका १७
 अम्बिकालय २३
 अभिमूत ४
 अभीक्ष्ण २१
 अयोनिजा १०
 अरविन्दभव ७
 अरविन्दाक्ष २०
 अरुण १०
 अरुणता २६
 अर्चिरादि २७

अल्पराघस २०
 अवस्तन्न १६
 अवलेप ३
 असंख्येय १०
 असंशयार्थ ८
 आजि ३
 आदिजननी २२
 आदिदेव ७
 आधिपत्य ९
 आनम्र १०
 आनुलोम्य १
 आपादिनी २
 आभ्युदयिक १०
 आम्रायित ७
 आराधन २१
 आर्ति ७
 आर्या १७
 आर्यार्चन २२
 आविर्भाव ७
 आस्थान १३
 इच्छा १२
 इन्दिरा २०
 ईकार १
 उच्चार १
 उद्युञ्जान २०
 उत्कण्ठा २०
 उदीत २०
 उद्वाह २१

उपद्रव ९
 उरग १६
 उषा १८
 एकशेषा ५
 औपल १२
 कंसमोहन २३
 कात्यायनी ५
 कर्तिकेय २१
 कान्तारवासिनी १२
 कामायमान १३
 कारीषाम्नि १
 कार्यमाण १
 कालरात्रि १२
 कालाम्बुद ५
 काली ५
 कुमारी १२
 कुमारिणी २५
 कूटस्था ११
 कृष्णः २१
 केतन १२
 केवलाह्वय ११
 कैलासगिरिः १३
 कोशोदित ४
 कौशिकी ५
 कौमारी १९
 क्रियाशक्ति २१
 क्रीडोक्ति ५
 क्लेश ११

श्रीमदप्ययदीक्षितेन्द्रकृता

३८

क्षत्रलोक २३
क्षेमंकरी १७
क्षेम्या १७
गणपति २१
गह्वरी २
गोपकन्या २१
गोपाङ्गना २१
गौतमाश्रम ५
गौरूप ५
गौरी ५
घण्टमाला १३
घण्टाहस्ता १३
चामुण्डा १५
जया १३
जारबुद्धिः २१
जीवित २
तरुणी ७
तामस ९
तामसीशक्तिः १५
त्राणकारण १०
त्रियामा २०
त्रिशक्ति १४
त्रिशरीरा १३
त्रिशूलिनी १२
दाडिमीकुसुम १०
दुर्गमा १०
दुर्गादेवी १०
दुर्मिक्ष ७
दुस्तर १४
दैत्यहनन ७
द्रौपदी १९

द्वादशरात्र २३
द्धारवती १८
नन्दगोपकुल ९
नन्दगोपसुत २२
नन्दव्रज २२
नन्दा ७
नवकोटि १४
नागपाश १८
नारद १२
नारद १८
निगल १८
निर्वहण १२
निरातङ्क ११
निर्वाण १४
निसुम्भ ४
निस्वाध्याय ४
नीलगिरि १४
नीलकण्ठ ५
नीललोहित ४
पञ्जर १९
परमेष्ठि ४
परिग्रह २१
परितोष १२
परोक्षविधि
पर्जन्य १६
पन्नगबन्ध १८
पाणिग्रह २०
पारवश्य १
पार्वती १२

पालनशक्ति १३
पालनीय ३
पावकमुख ५
पाशहस्ता १५
पितामह १५
पिनाकिन् १३
पिष्टाशी १५
पुंस्पर्श ५
पुरोगम ६
पुलस्त्य २०
पूजावाचि १२
पुष्पान्त १३
प्रकृति १
प्रतन २२
प्रतिघात १२
प्रतिहारी १३
प्रत्यापत्ति २०
प्रद्युम्न १२
प्रपञ्च ७
प्रपदन २७
प्रलोभ २३
प्रवयस २१
प्रवर १२
प्रवास १७
प्रालेय ४
फलदान ५
बलदेव २०
बाणपुर १९
बाणासुर १८

बिन्दु १	महीयसी ११	वसिष्ठ ११
बुद्धिसंनिहित ७	महेश्वर २०	वसुंधरा २०
ब्रह्मलोक २३	माणवक १	वार्पिकी १०
ब्रह्मवादिन् ९	माया ८	विक्रान्ति ९
ब्रह्मशक्ति १६	मायात्मिका ५	विख्याति १०
ब्रह्मस्तुति २	मारण ५	विग्रहरूप ३
ब्राह्म्यादि ३	माहिष्मती १३	वित्रासित १५
भगवच्छक्ति १२	मुद्गरः १२	विजय १३
भद्रकाली १७	मृत्युकाल ०	विद्याधर १६
भद्रा १७	मृत्युभय १८	विद्युत्मती १३
भवपत्नी २१	यज्ञसात्कृता १३	विन्ध्यवासिनी ९
भवानी २१	यशोदा ९	विप्रचित्त १३
भावशुद्ध १९	योगिन्द्रा ५	विप्रुष ९
भीमा १०	रक्तदन्ता ७	विभूति ३
भीषण १४	रक्तदन्तिका १०	विरोचमान २३
भीष्मकन्या २०	रजोगुण ५	विषयप्रीति २१
भुवनेश्वरी १	रणदुर्गा १२	वेत्रासुर १५
भ्रामर १०	रणप्रिया १२	वेदगर्भा १७
भ्रामरी ११	रणोत्सुक १२	वेदपारग ९
मधुकैटभ १	राजसी १३	वेदना १९
मधुसूदन १८	रावण २१	वैभव ११
मन्दर १३	रुक्मिण्यवतार २१	वैष्णवी ८
मयोभूः २४	रुद्राणी २०	वैप्रचित्त ७
मर्त्यलोक १०	रुरु १४	वैवस्वत ९
महाबाधा १०	रौद्री १५	व्यासङ्ग १९
महामाया १५	वरदा १५	शक्तिलेश ७
महायोगिनि २२	वशीकृत ८	शक्त्यंश ३
महालक्ष्मीः ११	वषट्कार ४	शङ्खस्वन १८
महिषासुर	वसव १६	शताक्षी १०

शाक १०
 शाकंभरी १०
 शम्बर १२
 शम्बरवध १२
 शशिरश्मि २३
 शाकंभरी १०
 शिखण्डिनी २४
 शिवशक्ति १२
 शिवा १८
 शिशुपाल २१
 शैलपुत्री १९
 शैली १

षट्पद १०
 संराग २३
 संहारशक्ति १४
 सदाशिव १२
 समष्टिरूपा ११
 समाधि ७
 सर्वज्ञत्व ९
 सात्त्विकी १३
 सार्वर्णि १
 सावित्री १३
 सिंहवाहा १२
 सिन्धुद्वीप १३

सीतावतार २१
 सुनन्दा ९
 सुपर्ण १६
 सुरथ ७
 सृष्टिशक्ति १३
 सौभवध १९
 स्कन्ध १३
 स्तवन ७
 स्वायंभुव ८
 स्वरोचिष ११
 हकार १
 हेमन्त २२

शोधनम्

पृ. ४-१२-अजातपुंस्पर्श.

„ ७-५-प्रथममध्यम.

„ १७-१०-सर्वजगत्सवित्री

„ २३-१०-“रात्रि प्रपद्ये” इत्यस्य श्लोकस्य

व्याख्यानप्रारम्भे, “तद्वायव्यर्थस्य कन्याम्” इत्युपलब्धेषु कोशेषु पाठो दृश्यते, अयं पाठः ग्रामादिक इति प्रतिभाति । अत्र, “तद् वायव्यर्थस्य कन्याम्” इति पाठः समीचीन इत्यभ्युह्यते ।

„ २३-२१-भूतोत्तमायाः.

„ २४-३-कर्मफलोपभोग.